พระบฏ

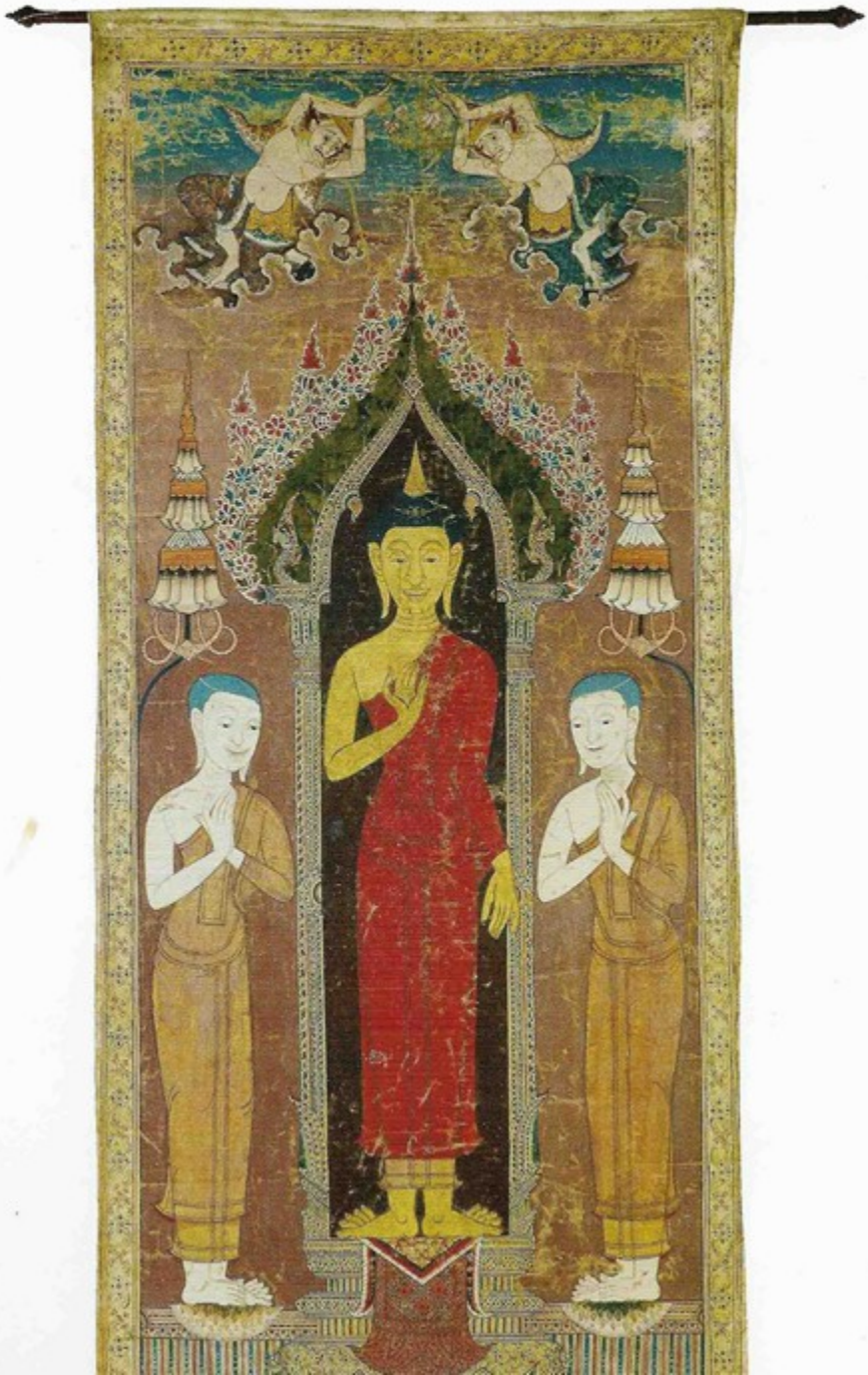

“พระบฏ”

กรมศิลปากรจัดพิมพ์
เนื่องในพิธีเปิดนิทรรศการพิเศษวันอนุรักษ์มรดกไทย พุทธศักราช ๒๕๔๕
เรื่อง “พระบฏ”
ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอศิลป
วันที่ ๑๙ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๔๕

“พระบฏ”

หนังสือประกอบนิทรรศการพิเศษเนื่องในวันอนุรักษ์มรดกไทย พุทธศักราช ๒๕๔๕
ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอศิลป

ISBN 974-417-547-8
สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ
พิมพ์ครั้งแรก เมษายน ๒๕๔๕ จำนวนพิมพ์ ๑๐๐๐ เล่ม

ที่ปรึกษา	นาวาอากาศเอกอาวุธ เงินชูกลิ่น	อธิบดีกรมศิลปากร
	นายอารักษ์ สังหิตกุล	รองอธิบดีกรมศิลปากร
	นายพิเศษ เจียจันทร์พงษ์	ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านโบราณคดี(โบราณคดีและพิพิธภัณฑ์)
	นายสด แดงเอียด	ผู้อำนวยการสำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
	นายกำธรเทพ กระต่ายทอง	ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านพิพิธภัณฑ์
	นางจิราภรณ์ อรัณยะนาค	ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านวิทยาศาสตร์เพื่อการอนุรักษ์
บรรณาธิการ	นายศักดิ์ชัย พจน์นันท์วาณิชย์	ผู้อำนวยการพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอศิลป
ผู้เขียน	นางจารุณี อินเฉิดฉาย	
	นางขวัญจิต เลิศศิริ	
ตรวจแก้ไข	นายพิเศษ เจียจันทร์พงษ์	
จัดพิมพ์	นางคมขำ จารุภานานนท์	นางอาพร เอี่ยมสินธุ์
	นางสาวยุพาพร แสงอยู่	นายพลสิน ฉ่ำสุขคติ
ภาพถ่าย	พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอศิลป	
	หอจดหมายเหตุแห่งชาติ	
ถ่ายภาพ	นายสิงห์คม บริสุทธิ์ ฝ่ายเผยแพร่และประชาสัมพันธ์ สำนักงานเลขานุการ กรมศิลปากร	
	นายวิพัฒน์ ชัยประเสริฐวิทย์	ธนาคารกรุงเทพ
	นายขวัญชัย เหลืองสถิตย์	
ออกแบบ	บริษัท กราฟิคฟอร์แมท (ไทยแลนด์) จำกัด	
และพิมพ์ที่	โทร. ๐-๒๕๕๙-๓๓๔๒-๔	

คำนำ

พระบฏ เป็นมรดกสำคัญของชาติ ที่เกิดจากความคิดสร้างสรรค์และความศรัทธาในคำสอนของพระพุทธศาสนา เป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลพุทธศาสนาในดินแดนประเทศไทยมานานนับพันปี มีการสืบทอดกลายเป็นศาสนาประจำชาติไทย เป็นหลักฐานที่แสดงออกซึ่งภูมิปัญญาในเชิงช่าง การคิดค้นเทคนิค การเลือกสรรวัสดุ และการใช้สีในการเขียนภาพ ที่ถือเป็นแบบอย่างปฏิบัติสืบทอดต่อกันมา จนเป็นรูปแบบเฉพาะตัวของศิลปะไทย ที่เรียกว่า แบบประเพณี นอกจากนี้ พระบฏ ยังเป็นหลักฐานในการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมในแต่ละยุคแต่ละสมัย ไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงเรื่องราวและขนาด ล้วนเป็นการแสดงถึงค่านิยมของสังคมในเวลานั้นๆ ได้เป็นอย่างดี

ในปัจจุบัน จะสามารถหาดูพระบฏได้ในพิพิธภัณฑสถาน ทั้งพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ และพิพิธภัณฑสถานเอกชน และสถานที่สำคัญอีกแห่งหนึ่ง คือ ตามวัดต่างๆ บางแห่งยังคงเก็บรักษาไว้เป็นอย่างดี เพราะยังคงใช้ประกอบพิธีทางศาสนา คือ งานบุญเทศน์มหาชาติ ที่มีการตกแต่งตามศาลาการเปรียญ ด้วยผ้าพระบฏขนาดเล็ก เขียนเล่าเรื่องแต่ละตอนในเวสสันดรชาดก

พระบฏ ที่นำมาจัดแสดงในนิทรรศการพิเศษเนื่องในวันอนุรักษ์มรดกไทย ประจำปีพุทธศักราช ๒๕๔๕ ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอศิลป ในครั้งนี้ เป็นการรวบรวมพระบฏจากทั่วประเทศจำนวนหนึ่ง ส่วนใหญ่อยู่ใน พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ คือ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์ จังหวัดลพบุรี พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ร้อยเอ็ด และ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอศิลป และจำนวนหนึ่งขอยืมจากวัด คือ วัดมหาธาตุ จังหวัดเพชรบุรี วัดเวียง และ วัดป่าลิไลยก์ อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ซึ่งกรมศิลปากร ใคร่ขอขอบพระคุณท่านเจ้าอาวาสทุกรูปที่ได้ให้ความร่วมมือในการจัดนิทรรศการครั้งนี้ และขอขอบคุณมูลนิธิธนาคารกรุงเทพ ที่ให้การสนับสนุนบันทึกภาพพระบฏให้จำนวนหนึ่ง ขออานิสงส์ที่ทุกท่านได้มีส่วนร่วมให้การจัดนิทรรศการครั้งนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี จงประสบแต่ความสุขความเจริญทั้งในหน้าที่การงานและชีวิตครอบครัวตลอดไป

นาวาอากาศเอกอาวุธ เงินชูกลิ่น
อธิบดีกรมศิลปากร

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	๔
บทนำ	๖
: โครงการอนุรักษ์ "พระบฏ"และนิทรรศการพิเศษเนื่องในวันอนุรักษ์มรดกไทย พุทธศักราช ๒๕๔๕ เรื่อง "พระบฏ"	
พระบฏในประเทศไทย	๘
❖ คติและประวัติการสร้างพระบท	๑๑
❖ ความมุ่งหมายของการสร้างพระบฏ	๑๔
❖ รูปแบบของพระบฏ	๒๒
❖ เทคนิคการทำพระบฏ	๒๙
❖ ช่างเขียนพระบฏ	๓๖
❖ ภาพและเรื่องราวในพระบฏ	๓๗
❖ พระบฏกับงานบุญประเพณีในท้องถิ่น	๕๕
รายการพระบฏจัดแสดง (catalogues)	๕๙
การอนุรักษ์พระบฏ	๗๙
คณะทำงาน	๙๓

บ ท นำ

ศักดิ์ชัย พจน์นันท์วาณิชย์
ผู้อำนวยการพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอศิลป

โครงการอนุรักษ์พระบฏ และนิทรรศการพิเศษเนื่องในวันอนุรักษ์มรดกไทย พุทธศักราช ๒๕๔๕ เรื่อง "พระบฏ" ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอศิลป

พระบฏ หมายถึง ผืนผ้าขนาดยาวที่เขียนภาพพระพุทธเจ้า พุทธประวัติ หรือทศชาติชาดก แขวนหรือห้อยอยู่ภายในอุโบสถ วิหาร หรือศาลาการเปรียญ มีขนาดแตกต่างกันไปตามคติและความนิยมในแต่ละยุคสมัย พระบฏในคติเดิมมักจะเขียนเป็นภาพพระพุทธเจ้าประทับยืนพระองค์เดียว หรือ ขนาบข้างด้วยพระอัครสาวก ต่อมาก็เริ่มปรากฏภาพเล่าเรื่องพระพุทธประวัติ และที่นิยมอีกเรื่องหนึ่ง คือ พระมาลัย ในระยะหลังรูปแบบของพระบฏขนาดผืนผ้ายาว ได้คลี่คลายไปเหลือเพียงผืนผ้าขนาด ๕๐ x ๕๐ เซนติเมตรโดยประมาณ เล่าเรื่องจบเป็นตอนๆ ที่นิยมคือ เวสสันตรชาดก จำนวน ๑๓ ผืน สำหรับ ๑๓ กัณฑ์ แขวนห้อยตกแต่งศาลาการเปรียญในงานบุญเทศน์มหาชาติ

"พระบฏ" คือ หลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาของคนไทย ในความคิดสร้างสรรค์ด้านศิลปะ ฝีมือช่างและความศรัทธาในพระพุทธศาสนา มีการถือปฏิบัติสืบทอดต่อกันมาเป็นแบบแผนเฉพาะเรียกว่า **จิตรกรรมไทยประเพณี** แต่ในช่วงระยะเวลาของการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นประชาธิปไตย ได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบงานศิลปะดั้งเดิมของไทยแทบจะทุกแขนง รวมถึงพระบฏด้วย ปัจจุบัน แนวการสร้างสรรค์งานศิลปะร่วมสมัยส่วนใหญ่แล้ว ยังคงเป็นผลิตผลจากศิลปะตะวันตก อย่างไรก็ดี แนวความคิดเดิม ไม่ว่าจะเป็นด้วยเรื่องราวหรือเทคนิค ยังได้รับการยอมรับจากศิลปินบางท่านบางกลุ่ม ที่หันไปสร้างงานตามแบบที่มีมาแต่เดิม เรียกว่า **งานจิตรกรรมแนวประเพณี** และที่สำคัญ เป็นผลงานศิลปะที่ได้รับการตอบรับจากสังคมไทยด้วย

พระบฏ เป็นตัวอย่างหนึ่งของจิตรกรรมไทยประเพณีที่เคลื่อนที่ได้ เช่นเดียวกับสมุดข่อยหรือสมุดไทย และ ตู้พระธรรม ในปัจจุบันมีพระบฏเหลืออยู่เพียงไม่กี่ชิ้น และส่วนใหญ่อยู่ในสภาพที่ชำรุด ซึ่งเกิดจากการเก็บรักษาที่ไม่ถูกวิธี ดังนั้น จึงเป็นที่มาของโครงการอนุรักษ์พระบฏ โดยมีเป้าหมายสำคัญ คือ สำรวจและรวบรวมพระบฏที่เก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิพิธภัณฑสถานเอกชน และวัดให้ได้มากที่สุด ด้วยการบันทึกเป็นข้อมูลและการบันทึกด้วยภาพ และนำมาอนุรักษ์ให้อยู่ในสภาพที่มั่นคง สามารถยืดอายุให้ยาวนานออกไป จากนั้น จึงทำการเผยแพร่ให้ความรู้ ให้เห็นถึงความสำคัญและคุณค่าของพระบฏและการอนุรักษ์พระบฏ ด้วยการจัดแสดงนิทรรศการพิเศษเนื่องในวันอนุรักษ์มรดกไทย จัดพิมพ์หนังสือ เอกสารเผยแพร่ และการจัดกิจกรรมบรรยายทั่วไปในช่วงระยะการจัดแสดงนิทรรศการ

พระพุทธเจ้าประทับยืน
๘๗ x ๑๘๐ เซนติเมตร
(พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอศิลป์)

นิทรรศการพิเศษ เรื่อง "พระบฏ"เนื่องในวันอนุรักษ์มรดกไทย พุทธศักราช ๒๕๔๕ ในครั้งนี้ เป็นกิจกรรมต่อเนื่องและขยายผลจากปีที่ผ่านมา กล่าวคือ ในปีพุทธศักราช ๒๕๔๔ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอศิลป์ ได้จัดนิทรรศการพิเศษ เรื่อง "พระบฏ : ภูมิปัญญาไทยบนจิตรกรรมไทยประเพณี" ซึ่งได้นำเสนอเรื่องราวและเนื้อหาเกี่ยวกับพระบฏที่อยู่ในความดูแลของกรมศิลปากร คือ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติและ หอสมุดแห่งชาติ จำนวนทั้งสิ้น ๖๖ รายการ ซึ่งได้รับความสนใจจากผู้เข้าชมเป็นอันมาก โดยเฉพาะได้รับข้อมูลเพิ่มเติมมากขึ้นเกี่ยวกับพระบฏ ซึ่งยังมีการเก็บรักษาไว้ตามวัดต่างๆ ดังนั้น นิทรรศการพิเศษที่จัดในปีพุทธศักราช ๒๕๔๕ นี้ จึงเป็นการจัดแสดงพระบฏในประเทศไทยกว่า ๑๐๐ รายการ เป็นการนำเสนอเรื่องราวพัฒนาการทางรูปแบบของพระบฏในประเทศไทยและเอกลักษณ์ทางฝีมือช่างในแต่ละท้องถิ่น อย่างไรก็ดี พระบฏที่นำมาจัดแสดงในนิทรรศการพิเศษครั้งนี้ แม้ว่าจะมีจำนวนที่เพิ่มมากขึ้นกว่าปีที่ผ่านมาไม่มากนัก แต่เป็นนิมิตที่ดีของแนวร่วมในการอนุรักษ์มรดกทางศิลปวัฒนธรรมของชาติโดยเฉพาะในหมู่คนไทยด้วยกันเอง ให้คงอยู่เป็นสมบัติของแผ่นดินไทยตลอดไป

พระบฏในประเทศไทย

จารุณี อินเฉิดฉาย
ภัณฑารักษ์ ๓ว. ฝ่ายวิชาการ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอศิลป

ลักษณะงานจิตรกรรมไทยประเพณี แบ่งออกได้ ๒ ประเภท คือ ประเภทเคลื่อนที่ไม่ได้ หมายถึง ภาพเขียนบนผนังอาคารต่างๆ เรียกว่า จิตรกรรมฝาผนัง และประเภทเคลื่อนที่ได้ ได้แก่ ภาพเขียนบนผ้า หรือ พระบฏ ภาพเขียนบนกระดาษ หรือ สมุดข่อยหรือสมุดพระมาลัย และตู้พระธรรม เป็นต้น

การทำความเข้าใจในวิวัฒนาการจิตรกรรมไทยประเพณี สามารถศึกษาได้จากตัวอย่างของจิตรกรรมในแต่ละยุคสมัยพอสังเขปได้ดังนี้

✦ *ภาพพระอดีตพุทธะ* ในถ้าศิลป์ จังหวัดยะลา, บนผนังภายในคูหาปรางค์วัดมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี ภายในองค์เจดีย์ วัดเจดีย์เจ็ดแถว ภาพลายเส้นบนแผ่นหินชนวน และภาพเขียนสีบนผนังมณฑปวัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย ซึ่งเป็นภาพเขียนที่จัดอยู่ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ - ต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๙

✦ *ภาพพระอดีตพุทธะ* บนผนังคูหาปรางค์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดราชบุรี, บนผนังภายในคูหาปรางค์วัดพระราม และภายในกรุปรางค์ วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีอายุอยู่ในราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙ - พุทธศตวรรษที่ ๒๐

✦ *ภาพพระพุทธประวัติและเทพชุมนุม* ภายในพระอุโบสถวัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี *ภาพทศชาติชาดก* ภายในอุโบสถวัดปราสาท จังหวัดนนทบุรี *ภาพพระอดีตพุทธะ เทพชุมนุม* และ*ทศชาติ* ภายในอุโบสถวัดช่องนนทรี กรุงเทพฯ *ทศชาติและพระพุทธประวัติ* ภายในพระตำหนักสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ วัดพุทไธสวรรย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และ *พระพุทธประวัติ* ภายในอุโบสถวัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี เป็นต้น เป็นภาพเขียนในสมัยอยุธยาตอนปลาย ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒ - ๒๓

✦ *ภาพพระพุทธประวัติและทศชาติชาดก* บนผนังภายในพระอุโบสถวัดราชสิทธาราม พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ วัดสุวรรณาราม และวัดดุสิดาราม กรุงเทพฯ วัดหน้าพระธาตุ จังหวัดนครราชสีมา วัดเขียน จังหวัดอ่างทอง วัดชมภูเวก จังหวัดนนทบุรี วัดใหญ่อินทาราม จังหวัดชลบุรี ฯลฯ สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น หรือพุทธศตวรรษที่ ๒๔

✦ *ภาพเขียนพระพุทธประวัติและปริศนาธรรม* ภายในพระอุโบสถวัดบรมนิวาส และ วัดบวรนิเวศ กรุงเทพฯ เป็นตัวอย่างที่เห็นได้อย่างเด่นชัดของภาพเขียนในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นมา การเขียนภาพมีจุดมุ่งหมายและอุดมคติแตกต่างไปจากเดิม เป็นการรับอิทธิพลจากตะวันตก คือ เขียนขึ้นตามแบบเหมือนจริง มีระยะใกล้ไกล แต่กระนั้น ยังคงใช้เทคนิคการเขียนภาพแบบประเพณีเดิม ความนิยมแบบอย่างของตะวันตกมีมากขึ้นเป็นลำดับในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ในปี พ.ศ. ๒๔๓๐ โปรดฯ ให้เขียนภาพเล่าเรื่องพระราชพงศาวดารประกอบคำโคลงจำนวน ๙๒ ภาพ ประดับพระเมรุท้องสนามหลวง ในคราวพระราชทานเพลิงศพพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าพาหุรัดมณีมัย พระศพพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าตรีเพ็ชรุดม์ธำรง เจ้าฟ้าศิริราชกกุธภัณฑ์ และ พระศพพระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้าเสาวภาคนารีรัตน์ *

---

* **โคลงภาพพระราชพงศาวดาร.** *พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์สนองพระคุณ พระโสทรเชษฐภคินี สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา ในงานพระราชพิธี ฉลองพระชนมายุ ๕ รอบ ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย วันเสาร์ที่ ๒๘ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๒๖, พิมพ์ครั้งที่ ๕ (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๖), คำนำ.*

พระอดีตพุทธเจ้า

๘๙.๕ x ๕๕๘.๕ เซนติเมตร

(พระบฏยืมจากหอสมุดแห่งชาติ)

✦ ภาพรามเกียรติ์ บนฝาผนังพระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และภาพเล่าเรื่องในพระราชประวัติ ภายในพระอุโบสถวัดสุวรรณดาราราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงรูปแบบของจิตรกรรมไทยประเพณี ที่มีการคลี่คลายและเปลี่ยนแปลงในสมัยรัชกาลที่ ๓ คือ เริ่มใช้สีน้ำมันเขียนแทนสีฝุ่น

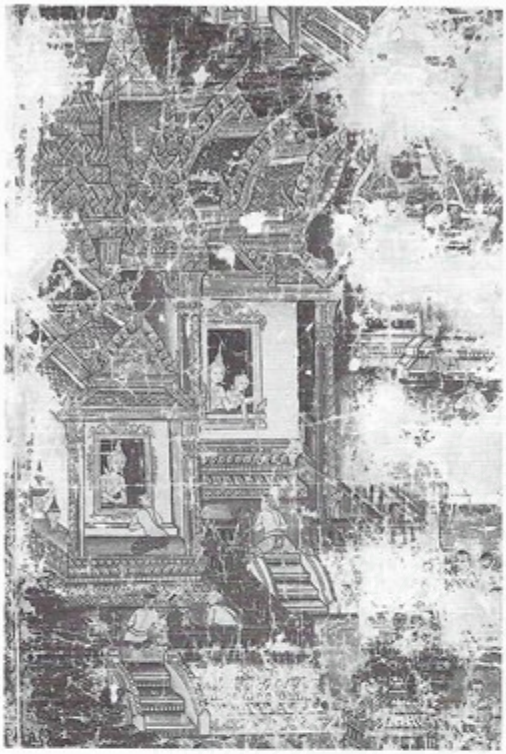

พระพุทธประวัติ
(ยืมจากวัดมหาธาตุ จังหวัดเพชรบุรี)

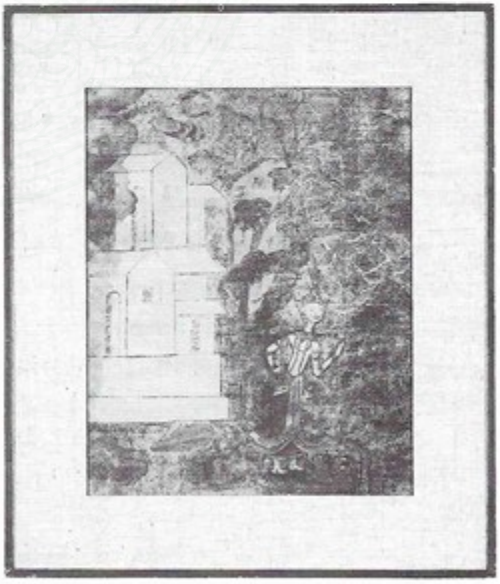

เวสสันดร กัณฑ์กุมาร
ฝีมือนายทองอยู่ อินมี
๔๓.๗ x ๕๔.๕ เซนติเมตร
(พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอศิลป)

คติและประวัติ

การสร้างพระบฏ

ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้คำจำกัดความของคำว่า **บฏ** หมายถึง ผ้าทอ ผืนผ้า **พระบฏ** คือ ผืนผ้าที่มีรูปพระพุทธเจ้าเป็นต้น แขวนไว้เพื่อบูชา มีรากศัพท์ในภาษาบาลีว่า ปฏ (อ่านว่า ปะ-ตะ)[๒]

การเขียนภาพพระพุทธเจ้าลงบนผืนผ้านั้น เป็นคติที่มีมาแต่ดั้งเดิมในตำนานการเขียนภาพของอินเดีย คือ ตำนานพระพุทธฉาย ได้เล่าถึงพระเจ้าอชาตศัตรู ทูลขอพระพุทธฉายจากพระพุทธเจ้า เพื่อสักการบูชาแทนพระพุทธองค์ ซึ่งพระพุทธเจ้าโปรดให้พระพุทธฉาย ประทับอยู่บนผืนผ้าผืนหนึ่ง และมีการระบายพระพุทธฉายด้วยสีต่างๆ [๓]

การประดับภาพเขียนบนผืนผ้าตามอาคารศาสนสถานในอินเดียนั้นเป็นคตินิยมในพุทธศาสนามหายาน ซึ่งได้แพร่ความนิยมนี้ไปยังดินแดนที่นับถือพุทธศาสนามหายานด้วย เช่น จีน และ ญี่ปุ่น ในประเทศญี่ปุ่นมีหลักฐานของการเขียนภาพพระพุทธเจ้าบนผ้า ในสมัยอะกุโฮหรือราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๒ เป็นภาพปักบนผ้าไหม ขนาด ๑๕๘ x ๒๐๗ เซนติเมตร เป็นภาพพระพุทธเจ้าศรีศากยมุนี ประทับยืนบนดอกบัว รายล้อมด้วยพระโพธิสัตว์ข้างละ ๗ พระองค์ ด้านหน้าเป็นพระสาวก และพุทธศาสนิกชน ด้านบนเป็นนางฟ้าประโคมดนตรีอยู่ข้างกลด ส่วนด้านล่างเป็นภาพสิงห์โตหมอบ สัญลักษณ์ทางพุทธศาสนา เป็นลักษณะที่ได้รับการถ่ายทอดจากอินเดียให้แก่จีนในสมัยราชวงศ์สุยและราชวงศ์ถัง ซึ่งจีนก็ได้ส่งอิทธิพลนี้ต่อไปยังญี่ปุ่นในสมัยอะกุโฮ ลักษณะฝีมือช่างในภาพปักไหมดังกล่าวเข้าใจว่าเป็นฝีมือของช่างชาวจีนในสมัยราชวงศ์ถัง[๔]

ในประเทศไทยมีหลักฐานกล่าวถึงการสร้างพระบฏครั้งแรกในสมัยสุโขทัย ในศิลาจารึกหลักที่ ๑๐๖ (จารึกวัดช้างล้อม) เรียกว่า จารึกพนมไสดำ ระบุปีพุทธศักราช ๑๘๒๗ กล่าวถึงประวัติของพนมไสดำสามีของแม่นมเทศ ผู้ใกล้ชิดพระมหาธรรมราชาที่ ๑ (พระยาลิไท) ได้กระทำกุศลด้วยถาวรวัตถุต่างๆ ไว้ในพระพุทธศาสนาเป็นอันมาก และ

> "...แล้วจึงมาตั้งกระทำ หอพระปิฎกธรรมสังวร ใจบูชาพระอภิธรรม กับด้วยพระบตจีนมาไว้ ได้ปลูกทั้งพระศรีมหาโพธิ อันเป็นจอมบุญจอมศรียอ...**พระบตอันหนึ่ง ด้วยสูงได้ ๑๔ ศอก กระทำให้บุญไปแก่สมเด็จพระมหาธรรมราชา** กระทำพระหินอันหนึ่ง ให้บุญไปแก่มหาเทวี..." [๕]

จากข้อความในศิลาจารึกทำให้ทราบว่า พระบฏในคติเดิมนั้น มีขนาดสูงใหญ่ และสร้างขึ้นเพื่อถวายเป็นบุญกุศลแก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว นอกจากนี้ ในศิลาจารึกยังได้กล่าวถึง "พระบตจีน" ซึ่งน่าจะเป็นพระบฏที่เขียนขึ้นเนื่องในพุทธศาสนามหายานตามความนิยมของจีน หรือเป็นหลักฐานแสดงว่าการเขียนภาพบนผ้าที่เรียกว่าผ้าพระบตจีนนั้น ได้รับอิทธิพลมาจากประเทศจีน

---

[๒] ***พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช ๒๕๒๕.*** *พิมพ์ครั้งที่ ๖. (กรุงเทพฯ : บริษัทอักษรเจริญทัศน์ อจท. จำกัด, ๒๕๓๙), หน้า ๔๕๘.*

[๓] *วรรณิภา ณ สงขลา, เรียบเรียง.* ***จิตรกรรมไทยประเพณี ชุดที่ ๐๐๑ เล่มที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๓๓ จิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย.*** *(กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๓๓), หน้า ๒*

[๔] *มาลินี คัมภีรญาณนนท์,* ***ประวัติศาสตร์ศิลปะญี่ปุ่น.*** *(นครปฐม : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวัง สนามจันทร์ นครปฐม, ๒๕๓๒), หน้า ๖๔.*

[๕] *จารึกด้านที่ ๒ ดูรายละเอียดใน..คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, สำนักนายกรัฐมนตรี,* ***ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๔.*** *(กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๓), หน้า ๑๒๗.*

ในสมัยอยุธยามีเอกสารกล่าวพระบฏในตำนานพระบรมธาตุนครศรีธรรมราชซึ่งสันนิษฐานว่าแต่งขึ้นในสมัยแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช[๖] (พ.ศ. ๒๑๙๙-๒๒๓๑) ได้กล่าวถึง

> "...ครั้งนั้น ยังมีผขาวอริยพงษ์ อยู่เมืองหงษาวดีกับคน ๑๐๐ หนึ่ง พา**พระบต**ไปถวายพระบาท ในเมืองลงกา ต้องลมร้ายสำเภาแตกชัดขึ้นที่ปากพนัง **พระบต**ขึ้นที่ปากพนัง ชาวปากน้ำพาขึ้นมาถวาย สั่งให้เอา**พระบต**กางไว้ที่ท้องพระโรง แลผขาวอนทพงษ์กับคน ๑๐ คนชัดขึ้นปากพูนเดินตามริมชเล มาถึงปากน้ำ พระญาน้อยชาวปากน้ำพาตัวมาเฝ้า ผขาวเห็น**พระบต** ผขาวก็ร้องไห้พระญาก็ถามผขาวๆ ก็เล่าความแต่ต้นแรกมานั้น แลพระญาก็ให้แต่งสำเภาให้ผขาวไปเมืองหงษาวดี..." [๗]

จากหลักฐานเอกสารดังกล่าวข้างต้น แสดงให้เห็นว่า การสร้างพระบฏ เป็นคตินิยมในประเทศไทยมาช้านาน และมีมาอย่างต่อเนื่อง และนอกจากนี้ ได้มีการค้นพบพระบฏซึ่งน่าจะมีอายุเก่าแก่ที่สุด ภายในกรุพระเจดีย์วัดดอกเงิน อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่ เป็นพระบฏภาพพระพุทธเจ้าลีลา และพระอัครสาวกซ้าย-ขวา เขียนด้วยสีฝุ่นบนผืนผ้า ปิดทองคำเปลว ขนาดยาว ๓.๔๐ เมตร และ กว้าง ๑.๘๐ เมตร ม้วนกลมใส่ในหม้อดินก่อนที่บรรจุลงในกรุ สภาพของพระบฏเมื่อแรกพบนั้น ชำรุดมีรอยขาดผ่ากลาง ซึ่งเป็นลักษณะการชำรุดที่มีมาก่อนจะนำไปบรรจุในหม้อดิน[๘] จึงสันนิษฐานว่า พระบฏนี้ มีอายุก่อนการสร้างพระเจดีย์ หรือก่อนพุทธศตวรรษที่ ๒๒

พระพุทธเจ้าปางเสด็จลงจากดาวดึงส์
จากกรุพระเจดีย์วัดดอกเงิน
อำเภอฮอด เชียงใหม่
ฝีมือช่างล้านนา พุทธศตวรรษที่ ๒๑
๑๘๐ x ๓๔๐ เซนติเมตร
(พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอศิลป์)

---

[๖] *ศิลปากร, กรม. **เรื่องเมืองนครศรีธรรมราช**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายดิเรก ณ นคร ณ เมรุวัดศรีบุรีวัดนาราม (ปากเพรียว) ตำบลปากเพรียว อำเภอเมือง จังหวัดสระบุรี ๒๐ เมษายน ๒๕๑๗ (กรุงเทพฯ : อมรการพิมพ์, ๒๕๑๗), หน้า ๕๘.*

[๗] ***เรื่องเดียวกัน**. หน้า ๖๒.*

[๘] *วรรณิภา ณ สงขลา, **เรื่องเดิม**. หน้า ๑๙๑.*

พระพุทธเจ้าทรงเครื่องประทับยืนภายในซุ้มมีพระอัครสาวกประดับข้างซ้าย-ขวา
๘๖.๕ x ๑๘๘ เซนติเมตร
(พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอศิลป์)

ความมุ่งหมาย
ของการสร้างพระบฏ

การสร้างพระบฏในคติดั้งเดิม เป็นการประดับหรือแขวนห้อยภายในศาสนสถาน เพื่อประโยชน์ของการตกแต่งและสั่งสอนแก่พุทธศาสนิกชน และเป็นการถ่ายทอดเรื่องราวในพระพุทธศาสนา จึงเป็นคตินิยมของพุทธศาสนิกชนในระยะเวลาต่อมาที่ต้องการสืบทอดพระศาสนาและอุทิศบุญกุศลให้แก่ผู้ที่ล่วงลับ และที่สำคัญเพื่อเป็นอานิสงส์แก่ตนเอง และบุคคลในครอบครัว [๙] เมื่อตายไปแล้วจะได้ขึ้นสวรรค์ และอยู่ในพระศาสนาพระศรีอาริยเมตไตรย ที่ด้านล่างของผืนผ้าพระบฏ จึงมักปรากฏข้อความกล่าวถึงผู้สร้างและปีที่สร้าง เช่น

*"จุลศักราชล่วงแล้ว ๒๔๓๙ ปีฉลู อรรถศก ทิดชรัย แม่กลีบ แม่พร้อม ทองอยู่ สร้างพระบฏนี้ไว้ในพระศาสนา นิพานปัจโยโหตุ ขอให้**พบพระอาริยเมตรัย**"*

*"เถ้าแก่อั้ง กับแม่จาด สร้างไว้ ขอให้**สำเร็จนิพพาน**เทอญ"*

*"ข้าพเจ้า คุณแม่พรรณี คุณจัน สร้างพระบฏ อุทิศให้.....**พาณ**ปัจโยโหตุ"*

"ข้าพเจ้าอำแดงแก้ว สร้างพระบฏขึ้นไว้ในพระศาสนา.....เดือนหกแรมสิบห้าค่ำปี..๑๒๓๔"

*"พระบตผืนนี้ นายแกน เป็นที่ขุนจินดา พระยาชื่อโต สร้างไว้ในพระพุทธศาสนา ขอ**ให้เข้านิพพาน** พระปัจโยโหตุ วันประหัดเดือนสิบเบด ขึ้นเก้าค่ำ จุลศักราชพันสองร้อยยี่สิบสี่ ปีจอจัตวาศก สำเรจ..ความปรารถนา"*

หรือบางครั้งเขียนเป็นคติธรรมสั่งสอนให้กระทำแต่ความดี

"ท่านนายอากรมากผัวแม่งิ้วเมีย
จำลองรูปบรมบาทพระศาสดา
เห็นยากยุคทุกข์ยังสังขารา
ทั้งปีเดือนวันคืนไม่ยืนนาน
ชราทำย่ำยีชีวิชาติ
ถึงยศศักดิ์สินทรัพย์ให้นับพัน
สรีร์ร่างเราหนอไม่หลอเหลือ
เราท่านอย่าได้หลงคงจะตาย
จะได้เป็นทัพรับรบมัจจุราช
เห็นแต่องค์พระไตรลักษณ์จักประจัญ
เมตตาขันติพรหมวิหาร
จะข้ามโอฆโลกล่วงห้วงโลกีย์
สร้างให้แม่แวว ไว้ในพระศาสนา
ด้วยศรัทธาตั้ง...ในสันดาน
ปลงปัญญาลงตรองกองสังขาร
ชลมานเราจะมีสักกี่วัน
มัจจุราชตามเร่งเบงจขันธ์
จะป้องกันเล็ดลอดไม่รอดกาย
ทั้งเลือดเนื้อจะเป็นจุณสูญหาย
เช่งขวนขวายเสาะสร้างทางเป็นธรรม
เมื่อสิ้นชาติทำลายเบญจขันธ์
ศีลขันธ์ศรัทธาบารมี
ศีล....พระอัศฎางค์ทางวิถี
สู่บุรีมิ่งแก้วอย่าแคล้ว..." [๑๐]

---

[๙] *การสร้างพระบฏ ก็คือ การสร้างพระพุทธรูป ซึ่งถือว่าเป็นอานิสงส์สูงสุด*

[๑๐] *ข้อความบนพระบฏจัดจันทราวาส จังหวัดเพชรบุรี ซึ่งพระบฏชิ้นนี้ได้หายสาบสูญไปนานแล้ว ดู...ธนิต อยู่โพธิ์, "จิตรกรรมบนผืนผ้าหรือ พระบฏ", **นิตยสารศิลปากร**, ปีที่ ๓ เล่ม ๔., ๒๕๐๑ หน้า ๔๓.*

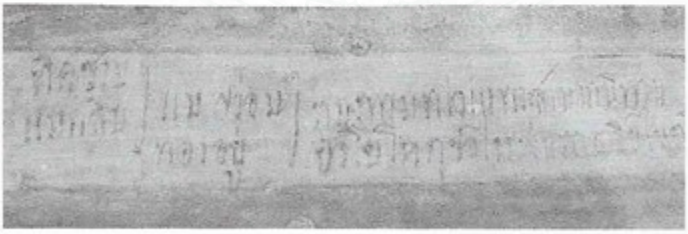

ความมุ่งหมายในการสร้างพระบฏในระยะหลังๆ นั้นเปลี่ยนไป นอกจากจะทำถวายวัดเพื่ออุทิศส่วนบุญกุศลแล้ว ยังมีไว้เพื่อบูชาสักการะภายในบ้าน เมื่อความต้องการมีมาก พระบฏ จึงเริ่มกลายเป็นงานพุทธศิลป์เชิงพาณิชย์ เนื่องจากมีการซื้อขาย ซึ่งเป็นสาเหตุที่ทำให้พระบฏเปลี่ยนแปลงไปทั้งรูปแบบ วัสดุ และเรื่องราวที่เขียนที่ขึ้นอยู่กับความนิยมและความต้องการของตลาด ตั้งแต่พุทธศักราช ๒๕๔๑ เป็นต้นมา การทำพระบฏเปลี่ยนแปลงไปมากจากเดิมที่เขียนภาพลงบนผืนผ้า เปลี่ยนเป็นการเขียนแล้วพิมพ์ลงบนกระดาษขนาดเล็กแต่ก็ยังเรียกว่า พระบฏ อยู่เช่นเดิม สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงมีลายพระหัตถ์เกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ตอนหนึ่งว่า

> *"...กรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจ ทรงพระดำริทำพระบฏเล็กๆ ขาย ให้พระวรรณวิจิตร (ทอง) เขียนตัวอย่างเป็นปางมารประจญ แล้วส่งออกไปตีพิมพ์ที่เมืองนอก ครั้นได้เข้ามาก็ส่งไปจำหน่ายตามร้าน เป็นที่ต้องตาต้องใจคนมาก ขายดี เล่าลือจนทราบถึงพระกรรณ (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ตรัสถามถึงลักษณะพระบฏนั้น ฉันจึงไปซื้อมาถวายแผ่นหนึ่ง ก็พอพระราชหฤทัย ต่อมา กรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจเห็นว่าขายดีมีกำไรมาก จึงทรงจัดให้ช่างเขียนขึ้นหลายแบบส่งออกไปทำเข้ามาอีก แล้วคนอื่นก็สั่งทำเข้ามาขายด้วย ต่างคิดค้นหาแบบเก่าใหม่ ที่หวังว่าคนจะชอบ ส่งไปเป็นตัวอย่าง เป็นการแย่งขายแย่งประโยชน์กันตามเคย พระบฏต่างๆ จึงมีทอยๆ กันเข้ามามาก..."* **

** น. ณ ปากน้ำ, นามแฝง. **ถาม-ตอบเรื่องศิลปะไทย.** *(กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๒๔). อ้างถึงหนังสือพระราชวิจารณ์เทียบลัทธิพระพุทธศาสนาฝ่ายหินยานกับมหายาน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, พ.ศ. ๒๕๗๑*

พระบฏ
สูง ๓๕.๕ เซนติเมตร
(ยืมจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติร้อยเอ็ด)

พระบฏ
สูง ๔๐.๕๕ เซนติเมตร
(ยืมจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติร้อยเอ็ด)

เวสสันดรชาดก กัณฑ์ทานกัณฑ์

๕๒ x ๘๐ เซนติเมตร

(พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอศิลป)

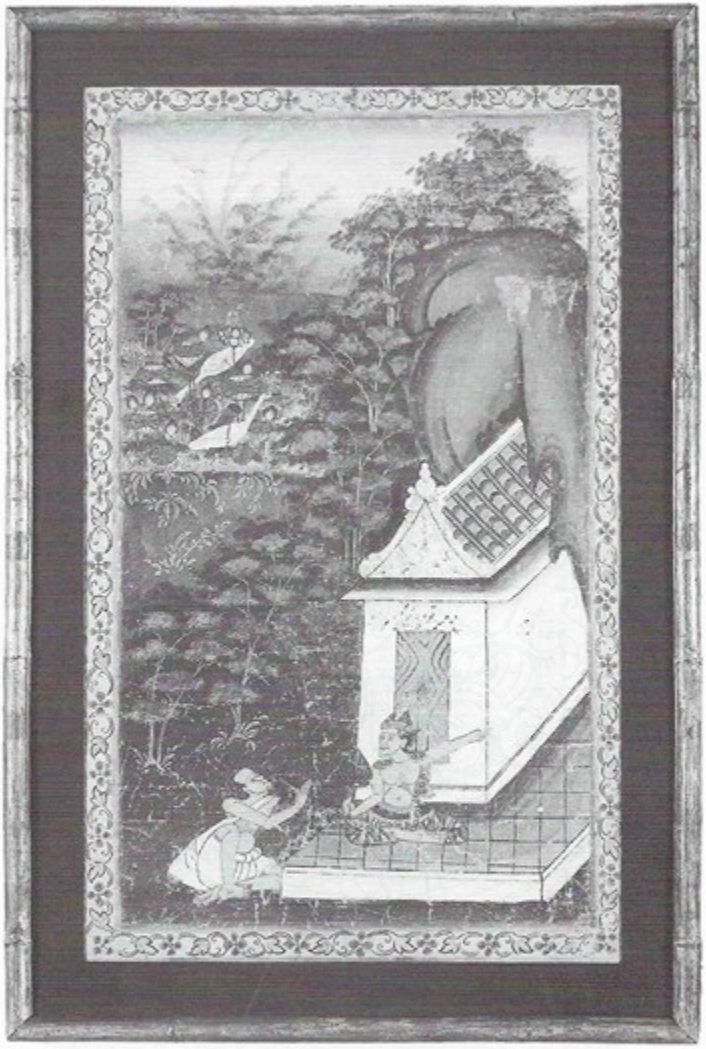

เวสสันดรชาดก กัณฑ์มหาพน

๔๘ x ๗๗ เซนติเมตร

(พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอศิลป)

พระพุทธเจ้าและพระอัครสาวก ด้านบนเขียนพระมาลัย ไปนมัสการพระจุฬามณี บนสวรรค์ดาวดึงส์
(พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอศิลป)

พระอินทร์ดีดพิณสามสายถวาย
(พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอศิลป)

รูปแบบของพระบฏ

พระบฏที่ได้จากการสำรวจและรวบรวมนำมาจัดแสดงในนิทรรศการพิเศษ มีจำนวนกว่า ๑๐๐ ชิ้น มีรูปแบบที่แตกต่างกันไป สามารถจำแนกได้ดังนี้

แบบที่หนึ่ง เป็นผืนผ้าขนาดยาว เขียนภาพลงเต็มทั้งผืน เป็นภาพพระพุทธเจ้าประทับยืน หรือ ภาพพระพุทธเจ้าประทับยืนพร้อมด้วยพระอัครสาวกซ้าย-ขวา

แบบที่สอง เป็นผืนผ้าขนาดยาว แบ่งภาพออกเป็น ๒ ส่วน คือ ภาพพระพุทธเจ้าประทับยืน หรือพระพุทธเจ้าประทับยืนภายในซุ้ม พร้อมด้วยพระอัครสาวกซ้าย-ขวา ด้านล่างหรือบางทีเขียนไว้ด้านบน เป็นภาพเล่าเรื่องในพระพุทธประวัติ หรือ พระมาลัย หรือทศชาติ

แบบที่สาม เป็นผืนผ้าขนาดยาว แบ่งออกเป็น ๓ ส่วน คือ ตรงกลางเป็นภาพพระพุทธเจ้าประทับยืนพร้อมด้วยพระอัครสาวกซ้าย-ขวา ช่วงบนและช่วงล่างเป็นภาพเล่าเรื่องในพระพุทธประวัติ พระมาลัย หรือทศชาติ หรือภาพเล่าเรื่องอื่นๆ โดยที่ช่วงบนนั้น นิยมภาพเกี่ยวกับสวรรค์ดาวดึงส์ เช่น พระพุทธประวัติตอนเสด็จโปรดพุทธมารดา หรือ พระมาลัยไปนมัสการพระจุฬามณีบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

แบบที่สี่ เป็นผืนผ้าขนาดยาว เขียนภาพเล่าเรื่องพระพุทธประวัติ พระมาลัย ทศชาติชาดก เวสสันดรชาดก รอยพระพุทธบาท ฯลฯ เต็มทั้งผืน

แบบที่ห้า เป็นผืนผ้าขนาด ๕๐x๗๐ เซนติเมตร หรือ ๕๐x๕๐ เซนติเมตรโดยประมาณ เขียนภาพเล่าเรื่องเป็นตอนๆ เช่น พระพุทธประวัติ ตอนพระอินทร์ดีดพิณสามสาย ภูริทัตตชาดก แต่ส่วนใหญ่เขียนเล่าเรื่องเวสสันดรชาดก ในแต่ละตอนหรือกัณฑ์ จบลงในแต่ละผืน มีทั้งหมด ๑๓ ผืน เรียกว่า ผ้าพระเวส

พระพุทธเจ้าประทับยืนในซุ้ม
๑๐๐.๕ x ๒๐๕.๕ เซนติเมตร
(พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอศิลป)

พระพุทธเจ้าประทับยืนภายในซุ้มและพระอัครสาวกประดับ
ข้างซ้าย - ขวา
๘๘x ๑๖๔ เซนติเมตร
(พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอศิลป)

พระพุทธเจ้าประทับยืนบนดอกบัว
ด้านล่างเยียนเวสสันดรชาดก กัณฑ์กุมาร
๘๗ x ๑๘๐ เซนติเมตร
(ยืมจากหอสมุดแห่งชาติ)

พระพุทธเจ้าและพระอัครสาวก
ด้านบนเขียนภาพพระจุฬามณี
ส่วนด้านล่างเขียนพระพุทธประวัติ
๙๗ x ๒๖๒.๕ เซนติเมตร
(พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอศิลป)

พระมาลัย
๘๙ x ๒๗๘ เซนติเมตร
(ยืมจากวัดมหาธาตุ จังหวัดเพชรบุรี)

พระพุทธประวัติตอนมารผจญ
๗๙.๕ x ๒๕๕ เซนติเมตร
(ยืมจากวัดมหาธาตุ จังหวัดเพชรบุรี)

เวสสันดรชาดก กัณฑ์ทศพร
เขียนโดยนายทองอยู่ อินมี
๔๑ x ๕๔ เซนติเมตร
(พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอศิลป)

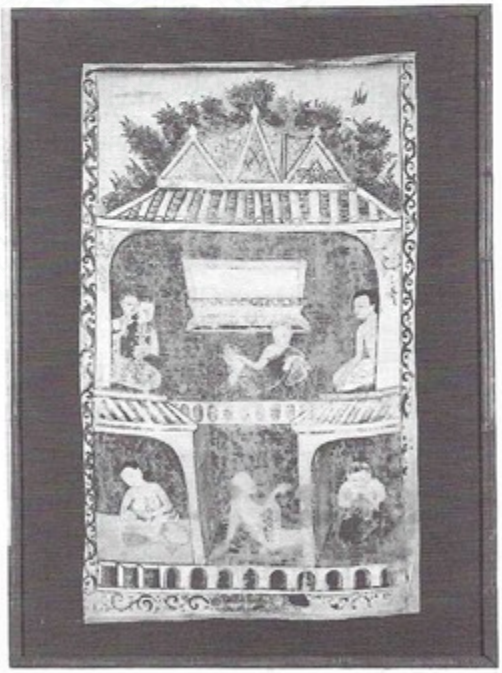

เกิด แก่ เจ็บ ตาย
๖๙ x ๘๕ เซนติเมตร
(พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอศิลป)

เวสสันดรชาดก กัณฑ์มหาพน
๔๕ x ๔๕ เซนติเมตร
(ยืมจากวัดป่าลิไลยก์ ตำบลเสม็ด
อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี)

เวสสันดรชาดก กัณฑ์มหาพน
๓๙.๕ x ๔๒ เซนติเมตร
(ยืมจากพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดเวียง ตำบลเสม็ด
อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี)

เทคนิคการทำพระบฏ

การเขียนพระบฏนั้นมีขั้นตอนเดียวกันกับการเขียนจิตรกรรมไทยประเพณีทั่วๆ ไป ดังนี้

๑. ขั้นเตรียมการ หมายถึง

✦ *การเตรียมพื้น* คือ ผืนผ้า ที่นิยม คือ ผ้าฝ้ายสีขาว ทารองพื้นด้วยดินสอพองที่ผสมด้วยกาวเม็ดมะขามหรือกาวหนังสัตว์ การเขียนภาพลงบนผืนผ้านั้น ชั้นรองพื้นและชั้นสี ต้องทาบางๆ เพื่อให้ภาพสามารถม้วนเก็บได้และสีจะไม่แตกหรือกะเทาะง่าย

✦ การเตรียมกาว สำหรับใช้ผสมกับสีฝุ่น ได้จากยางกระถินเทศ ยางมะขวิด ยางมะเดื่อ ในภาษาช่างโบราณเรียกน้ำกาวที่ใช้ผสมสีว่า น้ำยา ดังนั้น สีฝุ่นจึงมีชื่อเรียกว่า สีน้ำยา

✦ การเตรียมสี สีที่ใช้คือ สีฝุ่น เป็นสีที่ได้จากดิน แร่ หิน โลหะ นำไปบดหรือเผาไฟให้สุก ตากแห้งแล้วบดให้ละเอียด มีสีบางชนิด ที่ได้จากส่วนต่างๆ ของพืชและสัตว์ นำไปต้มหรือตำ คั้นเอาน้ำมากรอง เกรอะให้แห้งจากนั้นจึงนำไปบดเป็นผงละเอียด

สีที่ใช้เขียนในสมัยโบราณนั้น มีเพียงไม่กี่สี คือ สีดำได้จากเขม่า สีขาวจากฝุ่นขาว สีแดงจากดินแดง และสีเหลืองจากดินเหลือง ต่อมาในสมัยอยุธยาตอนปลาย จึงเริ่มปรากฏสีสดและมีมากสีขึ้น เช่น สีเหลืองสด สีเขียวสด สีแดงชาด เป็นต้น เป็นการสั่งเข้ามาจากเมืองจีน ในสมัยรัตนโกสินทร์ จึงมีสีฝุ่นใช้อย่างสมบูรณ์ เช่น

สีเหลือง มี ๔ ประเภท คือ สีดินเหลือง ได้จากดิน สีรงค์ ได้จากยางไม้รงค์ สีเหลืองหรดาล ได้จากแร่หรดาล และ สีเหลืองจากตะกั่ว

สีแดง มีสีดินแดง สีแดงชาด สีแดงลิ้นจี่ สีแดงเสนหรือสีแดงลูกพิกุล (สีแดงเจือเหลือง)

สีขาว จากดินขาว ปูนขาว และออกไซด์ของตะกั่ว

สีน้ำเงิน สมัยโบราณเรียก สีคราม มี ๒ ชนิด คือ ได้จากพืช และจากแร่

สีเขียว แต่เดิมนั้น เป็นการนำเอาสีครามผสมกับสีเหลือง ในสมัยต่อมาจึงมีสีสำเร็จรูปส่งมาจากต่างประเทศ สีเขียวตั้งแชจากเมืองจีน สีเขียวชินสีจากตะวันตก และสีเขียวจากหินชื่นกการเวก [๑๐]

ในสมัยรัชกาลที่ ๕ สีฝุ่นเริ่มหายาก และช่างเขียนหันไปนิยมใช้สีผสมกันมากขึ้นด้วย สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงมีพระวินิจฉัยในหนังสือกราบทูลไว้ตอนหนึ่งว่า

> *"...อนึ่ง ข้าพระพุทธเจ้า มีความวิตกด้วยสีน้ำยา เพราะเหตุว่า ที่มีขายในท้องตลาดทุกวันนี้ มีแต่สีปลอม คือ เอาดินเหลืองมาย้อมสีสรรค์ขาย เมื่อลลายจะได้สีสรรค์ลอยอยู่บนน้ำ ดินเหลืองนอนอยู่ก้น เมื่อจะทา ต้องกวนอยู่ไม่หยุดได้ แลเมื่อเขียนแล้ว ล่วงเดือนหนึ่ง ไม่ใคร่มีอะไรติดอยู่ ความวิตกอันนี้ เกิดขึ้นแก่การที่จะเขียนพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตร เกรงด้วยเกล้าฯ ว่าจะไม่มีน้ำยาใช้ ให้ของอยู่ทนนานสมพระราชประสงค์ จึงได้คิดจะหาสีมาจากเมืองจีน จึงสืบสวนได้จีนช่างเขียนคนหนึ่งซึ่งพูดเข้าใจความประสงค์กันได้ เปนสีอย่างที่หนึ่ง มีมากพอที่จะเขียนพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรได้สัก ๒ หลัง ถ้าหากผู้ซึ่งจะโปรดเกล้าฯ ให้เปนแม่กองในการเขียนพระบทนี้ ไม่มีน้ำยาจะใช้แล้ว ให้มารับที่ข้าพระพุทธเจ้าก็ได้..."* [๑๑]

---

[๑๐] *วรรณิภา ณ สงขลา, **เรื่องเดิม**. หน้า ๕๙-๖๑.*

[๑๑] *น ณ. ปากน้ำ, **เรื่องเดิม**. หน้า ๒๑๕.*

๒. ขั้นการเขียนภาพ เริ่มต้นจากการกำหนดเรื่องหรือภาพที่จะใช้เขียน ลงมือร่างภาพลงบนกระดาษพอเป็นสังเขป แล้วนำไปขยายให้ใหญ่ลงบนผ้า สำหรับบางตัวภาพหรือบางลวดลาย อาจใช้วิธีปรุ เรียกว่า ปรุภาพ หรือปรุลาย โดยการเจาะตามลายเส้นของตัวภาพหรือลาย ให้เป็นรูเล็กๆ แล้วใช้ลูกประคบที่ห่อถ่านไม้ไว้ ตบลงตามรอยปรุนั้น เรียกว่า ตบฝุ่น จากนั้นจึงลงมือเขียนสี ปิดทองและตัดเส้นซึ่งเป็นขั้นตอนสุดท้าย

การเขียนพระบฏในสมัยรัชกาลที่ ๕ ส่วนใหญ่เป็นไปตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ ให้ถ่ายแบบหรือคัดลอกภาพ จากภาพเขียนที่ฝีมือดี ภาพที่นิยม เช่น เนมิราชชาดก หรือเวสสันดรชาดก ในพระอุโบสถวัดสุวรรณาราม ซึ่งสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงชมว่าเป็นงานเขียนที่งามมาก ทรงกล่าวไว้ว่า

> *"...แต่ส่วนเรื่องเนมีย์ได้แบบที่วัดสุวรรณ มือครูทองอยู่งามอย่างยิ่ง เล่นกนกมากจริงๆ ถ้าตกแต่ช่างที่ไม่สู้จะแขง ละไม่ไหว ข้าพระพุทธเจ้าพยายามที่จะตัดแต่ตัดไม่ออก ต้องเอาทั้งห้อง เพราะฉนั้นทำให้ภาพเล็กไปสักหน่อย...แลช้างล่างจะเขียนพระเวศสันดอน ตอนเรียก ๒ กุมารขึ้น จากสระนั้น ทีแรกก็ลถุกได้ทันทีว่า พระเวศสันดอนเรียก ๒ กุมารมีงามหนักหนา ที่วัดสุวรรณ คลองบางกอกน้อย..."* [๙๙]

[๙๙] *น ณ. ปากน้ำ, **เรื่องเดิม**. หน้า ๒๑๔.*

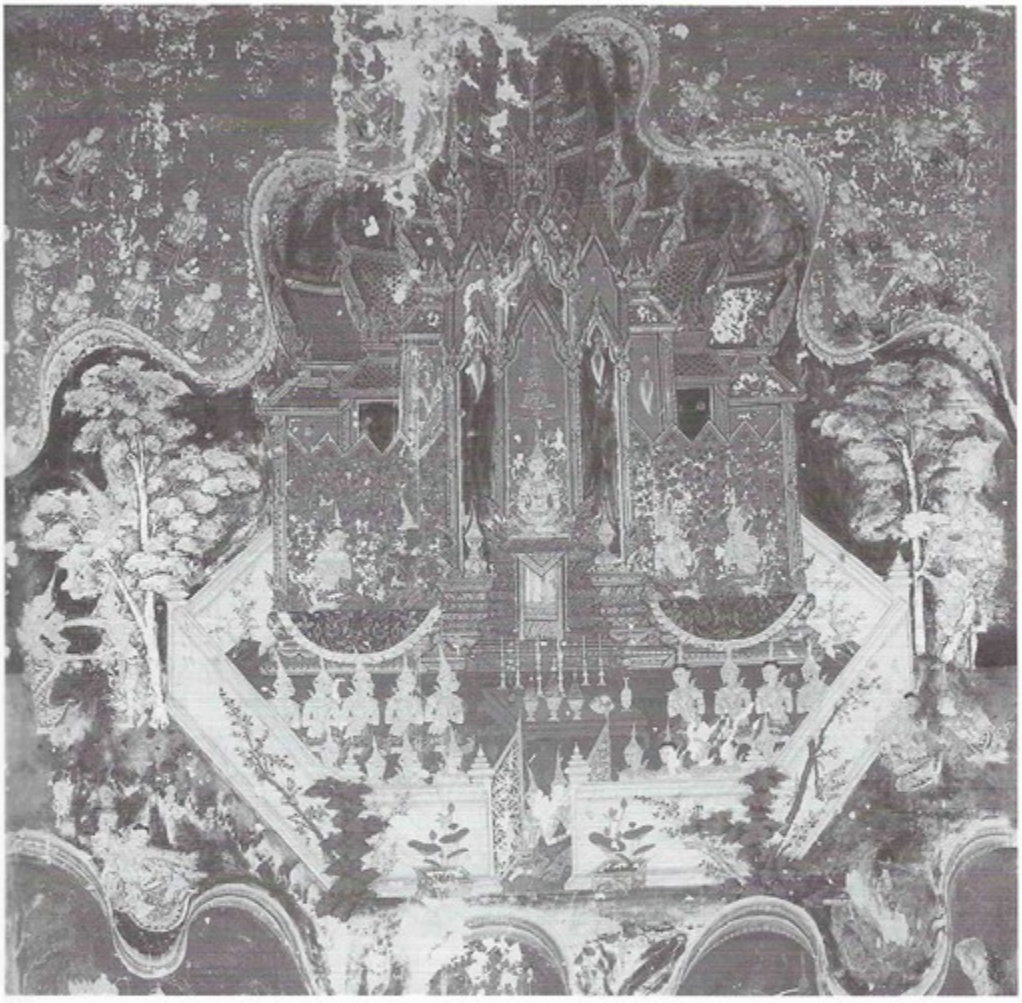

จิตรกรรมฝาผนัง "เนมีราชชาดก"
ในพระอุโบสถวัดสุวรรณาราม

จิตรกรรมฝาผนัง "เวสสันดรชาดก"
ในพระอุโบสถวัดสุวรรณาราม

และเมื่อเลือกภาพที่ต้องการได้แล้ว ทำการถ่ายแบบหรือคัดลอกตามแบบ นำไปเขียนลงบนผืนผ้า ตามขั้นตอนและกรรมวิธีมีดังนี้

"...จงรับกระดานพระบฏขนาดกว้าง ๒ ศอก ยาว ๖ ศอก มาตีกรอบ กว้าง ๒ นิ้วลง ๓ ด้าน คือ ด้านบนและข้าง แล้ววัดแต่ใต้กรอบบนลงมา ๒ ศอก ๙ นิ้ว ตีกรอบขวางสกัดกลางลงขนาดอย่างเดียวกัน ที่เขียนภาพจะได้แยกกันออกเปนสองช่อง และในกรอบนั้นจงผูกลายประจุลตามแต่จะเห็นงาม

กรอบด้านล่างต้องยักลายเปนช่องหนังสือ มีขนาดกว้าง ๔ ฤๅ ๕ นิ้ว พอที่จะเขียนหนังสือได้สองบรรทัดอย่างตัวเชื่องๆ

ที่ช่องบนเขียนรูปพระพุทธเจ้าปางเมื่อเหลียวหลังสั่งเมืองเวสาลี จงเขียนเส้นร่างตามแบบซึ่งส่งมาด้วยนี้ ถ่ายขยายให้ใหญ่ขึ้น ๕ เท่า การลงสีนั้น องค์พระเจ้าใช้สีเหลืองอ่อน พระสาวกใช้สีขาว ตัดอย่างโบราณ คือใช้คิ้วดำ หนวดดำ จีวรใช้ชาดเติมลงให้จัด แล้วตัดด้วยดินแดงเกลื่อนเข้าข้างลึก แล้วเอาเหลืองโฉบตามกลีบผ้าตรงที่สูงเส้นเล็กๆ บางๆ อย่างทำลายฉลุ รัศมีพระเจ้านั้นใช้ ๖ สี คือพื้นหาแดงชาด เส้นขอบรัศมี ๕ ชั้น ๕ สี ในเส้นหงษชาดใหญ่ถัดออกไปเส้นขาวใสเล็ก ถัดออกไปเส้นเขียวแก่ใหญ่ ถัดออกไปเส้นเหลืองเล็ก ทีนี้ทิ้งให้หางวางเส้นทองเล็กอีกเส้นหนึ่ง ให้สีพื้นผนังหลังเขาคั่นอยู่ในระหว่างเส้นเหลืองกับทอง เป็นลวดใหญ่อีกลวดหนึ่งด้วย ถ้าแลเห็นไม่ชื้นดี เอาเส้นดำเข้าช่วยคัดด้วย ในระหว่างนั้นก็ได้กระบวรเขียนซ้อนสีอย่างว่านี้ เส้นทองซึ่งเปนเส้นนอกที่สุดต้องอยู่เสมอเส้นร่าง ส่วนรัศมีพระสาวกใช้สามสี คือ พื้นแดง เส้นในหงษชาดใหญ่ เส้นนอกขาวใสเล็ก ถ้าแลเห็นไม่ชื้น เอาดำตัดนอกเสียอีกก็ได้ ที่เปนรูปบัวฐานอยู่ในแบบนั้น คือ ฐานซุ้มประตูเมืองเวสาลี ใช้สีมอครามเจือเขม่า จะทำลายฤๅไม่นั้น ตามแต่จะเห็นดี ถ้าทำลายต้องเปนฉลุลายปูน พื้นต่อไปเบื้องหลังพระเจ้านั้น คือ กำแพงเมือง ทาสีมอครามเจือเขม่าอย่างเดียวกับประตูฤๅแก่กว่าหน่อยก็ดีข้างหลังพระสาวกนั้นมีเสากรอบประตูอยู่ รวังอย่าทามอเลยไปต้องลอดสีดินแดง พื้นถนนที่พระเดินอยู่ทาสีดินแดง พื้นลานน่ากำแพงทำหญ้า ฤๅว่าจะซ้ำทำต้นไม้ดอกแซมเข้าด้วยก็ได้ แต่รวังอย่าให้รกอย่าให้ใหญ่ ให้สอดไปพอเหมาะกับช่องว่าง อย่างประหนึ่งว่าทำลาย

ที่ช่องล่างเขียนเรื่องพระเนมิย์ราช จงไปถ่ายอย่างฝีมือครูทองอยู่ ซึ่งเขียนไว้ในพระอุโบสถวัดสุวรรณาราม คลองบางกอกน้อย ถ่ายเอาทั้งห้อง แต่ลดขนาดเขียนให้เล็กลงสามสอง (คือเหมือนหนึ่งว่า ภาพต้นอย่างสูง ๑๒ นิ้ว ลดเขียนแค่ ๘ นิ้ว) ที่ว่าถ่ายทั้งห้องนั้น หมายความเอาเพียงเท่าที่เขียนไว้เดิมเท่านั้น ที่พอกปูนแก้บานแผละเดิม ห้องกว้างออกมาอีกข้างละ ๖ นิ้ว และเขียนต่อเติมไว้ยังไม่แล้วนั้น ไม่หมายให้ถ่ายด้วยดอก อย่าหลงไปคิดเข้า ด้วยจะลงกระดานไม่ได้..." [๙๙]

[๙๙] น ณ. ปากน้ำ, **อ้างแล้ว**. หน้า ๒๑๕-๒๑๗.

พระพุทธเจ้าประทับยืนในซุ้มและพระอัครสาวก
ด้านล่างเขียนสุวรรณสามชาดก
๘๓.๕ x ๒๘๕.๕ เซนติเมตร
(พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอศิลป)

พระพุทธเจ้าประทับยืนในซุ้มและพระอัครสาวก
ด้านล่างเขียนสุวรรณสามชาดก
๘๘ x ๒๔๘ เซนติเมตร
(พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอศิลป)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้เขียนพระบฏขึ้นหลายแผ่น สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงทูลถวายคำอธิบายในการจัดทำพระบฏตามพระราชประสงค์ไว้อย่างละเอียดดังนี้

"...พระราชหัตถเลขาลงวันที่ ๑๑ ได้รับพระราชทานแล้ว การห่มผ้านั้น ไม่ได้มีตัวอย่างที่มาตรงแท้ เป็นอันเขียนตามความพอใจของข้าพระพุทธเจ้า ด้วยอาไศรยความสังเกตเห็น ๓ ประการ ประการที่หนึ่ง ขนาดสุคตจีวรไม่เป็นผ้าผืนใหญ่นัก ประการที่สอง ในหนังสือไม่ได้กำหนดให้ห่มอย่างไร เปนแต่มีข้อห้ามไม่ให้ห่มอย่างผู้หญิงชาววัง แลอย่างนักเลงสุราเป็นต้น ประการที่ ๓ ได้สังเกตพระพุทธรูปเก่าๆ กระบวรห่มผ้ามิได้ยุติเป็นอย่างเดียวหมดด้วยกัน เพราะเหตุทั้งนี้ จึงตกลงในใจว่า พระแต่ก่อนห่มผ้าตามสบาย ไม่ต้องเหมือนกัน แต่ต้องไม่ให้ดูน่าเกลียด จึงได้เขียนทูลเกล้าฯ ถวายเปนผ้าไม่ใหญ่แลห่มรวบสบัดชื้นบ่าเป็นอย่างสบาย แลคิดด้วยเกล้าฯ ว่าแผ่นอื่นจะเขียนยักย้ายไปอีกตามควรแก่รูปแลเรื่อง

การที่ทรงพระราชดำริห์จะยืดพระบทที่ศาลาไม่ดี ไว้วัดเบญจมบพิตรก่อนนั้นดีมากทีเดียว จะได้เปนประโยชน์ทั้งสองอย่าง

ส่วนการที่โปรดเกล้าฯ จ่ายแผ่นที่ ๑๑ ให้ช่างกรมหมื่นสรรพสาตร์ทำ แลแผ่นที่ ๑๖ ให้พระยาจินดาทำนั้น เป็นเหมาะดีอย่างที่สุด เห็นด้วยเกล้าฯ ว่า ถ้าแผ่นที่สำคัญแล้ว กำหนดตัวผู้เขียนเสียด้วยจะเปนดีกว่าสองแผ่นที่ทูลเกล้าฯ ถวายมาก่อนนั้น สำคัญ ๒ แผ่น แผ่นที่ ๓ ธรรมยุทธนั้น ฝีมือคงแป๊ะ เปนช่างเอกคนหนึ่งในแผ่นดินพระนั่งเกล้า เปนคู่แข่งขันกับครูทองอยู่ ที่วัดอรุณ ก็เขียนเคียงประชันกัน คือ คงแป๊ะเขียนห้องอุมงค์ตรงที่ประทับครูทองอยู่เขียนห้องคันปราสาทที่ชักรอกเตี้ยค่อม ที่วัดสุวรรณก็เขียนเคียงแข่งกันอีก คงแป๊ะเขียนธรรมยุทธ ครูทองอยู่เขียนเนมีย์ ทำอย่างดีด้วยกันทั้ง ๒ ห้อง แต่ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าฯ ว่า สู้ครูทองอยู่ไม่ได้ เพราะเขียนกนกไม่แรง แลตัวเองก็รู้ตัวจนไม่ใคร่เขียน ยักเขียนเปนลายอื่นไป แต่ละเอียดแลเรียบมากกว่าครูทองอยู่ ควรที่จะจัดช่างที่อย่างดี ถ่ายเหมือนกัน เห็นด้วยเกล้าฯว่า พรหมพิจิตรเปนเหมาะที่จะให้ทำ ส่วนแบบที่ ๑๓ มารประจนนั้น ก็มือตาครูตู้มุกด์ ยักษ์ลิงแขงนัก สมควรให้เจ้ากรมเล็กถ่าย เจ้ากรมเล็กคนนี้เปนเจ้ากรมวังน่า จะเปนพรหมปทาสิต ฤๅนิมิตรเวสสุกรรมก็ไม่ทราบเกล้าฯ แน่ๆไม่ใช่เล็กอีกคนหนึ่งซึ่งเปนเพศวกรรม์

ข้าพระพุทธเจ้าได้ทูลเกล้าฯ ถวายมาครั้งนี้อีก ๒ นำเบอ นำเบอ ๑ อยู่ข้างทรามหน่อย เพราะมีแต่แห่งเดียว ไม่มีที่เลือก ในพุทไธสวรรย์มีอีกแห่งหนึ่ง ก็คนไม่เปนซ่อมเสีย เสียแล้วจำเปนไม่สู้ดีหน่อยก็ต้องรับ เพราะฉะนั้นแผ่นนี้ช่างไม่สู้ดีนัก ก็ให้ถ่ายได้ไม่ต้องจำกัดตัว นำเบอ ๖ นั้นผิดพระราชดำริห์เดิมอยู่หน่อย คือว่า พระราชดำริห์เดิมเขียนพระจุฬามณีข้างบน แลเทศนาดาวดึงษข้างล่าง พระจุฬามณีนั้นไม่มีที่เขียนผนังไว้อย่างต้องการ เทศนาดาวดึงษมีหลายแห่ง แต่ข้าพระพุทธเจ้าเลือกหาที่งามดีกว่าแห่งนี้ไม่ได้ จะไม่รับก็เสียดาย ด้วยทำทางงามมากอยู่ เขาเขียนแบ่งห้องด้วยสินเทาเปนสองตอน ตอนบนเขียนวิมานดุสิต พระอินทร์ขึ้นไปเชิญเสด็จพระพุทธมารดาลงมาทรงธรรม ตอนล่างพระเจ้าเทศนาในไวชยันตปราสาท แลข้างขวาปราสาทมีบัณฑุกัมพลศิลาศน อยู่ใต้ต้นปาริชาต ข้างซ้ายมีพระจุฬามณี แต่อยู่ข้างจะเล็ก ช่างฝีมือปานกลางก็พอถ่ายได้ เพราะไม่ละเอียดนัก ถ้าหากจะตัดชั้นดุสิตออกเสีย ทำพระจุฬามณีก็ทำได้ แต่ว่าซ้ำกันกับห้องล่าง ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดเลิกไม่เขียนพระจุฬามณีอีก นับเอาพระจุฬามณีข้างปราสาทเปนว่ามีพร้อมแล้ว แต่ไม่เปนองคปรินิศเปอลได้เหมือนกัน ถ้าไม่ชอบพระราชหฤทัย จะให้องค์พระจุฬามณีเปนปรินิสเปอลก็ได้ ข้าพระพุทธเจ้าจะทำตัวอย่างขึ้นใหม่ให้หรู แต่เทศนาต้องไปถ่ายเอาจากแห่งอื่น คงจะโทรมไปมากในตอนล่าง จะควรประการใดแล้วแต่จะโปรดเกล้าฯ ข้าพระพุทธเจ้าได้ทำคำสั่งช่างไม้มาด้วยสำหรับกับแผ่นดาวดึงษถ้าหากจะโปรดเกล้าฯ ให้ทำแบบแล้ว คำสั่งนั้นก็ต้องงดไปตามกัน..." [๙๑]

---

[๙๑] น ณ. ปากน้ำ, **อ้างแล้ว.** หน้า ๒๑๗-๒๒๐.

ช่างเขียนพระบฏ

ในสมัยสุโขทัยหรืออยุธยา ไม่มีหลักฐานกล่าวถึงช่างเขียนพระบฏเป็นการเฉพาะดังเช่นครั้งสมัยรัชกาลที่ ๕

ในหนังสือทูลเกล้าฯ ที่สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงระบุชื่อช่างเขียนหลายท่าน ซึ่งรัชกาลที่ ๕ โปรดฯ คัดเลือกให้เขียนพระบฏ คือ สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ช่างประจำกรมของเจ้านายทรงกรมพระองค์ต่างๆ มี พระเทวาภินิมมิต ช่างในกรมหมื่นสรรพสาสตร์ พระยาจินดารังสรรค์ พระพรหมพิจิตร พระพรหมประกาศิต หลวงเพศวกรรม์ (เล็ก)

สำหรับรายชื่อช่างเขียนหรือที่เรียกว่าจิตรกรนั้น มีหลักฐานตั้งแต่ครั้งอยุธยา เช่น พระศรีสุเมธังกรสังฆนายก ได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้ที่ *"...เข้าใจในการจิตรกรรมเป็นอย่างดี..."* [๙๗] และในกฎหมายตราสามดวง [๙๘] ซึ่งเป็นกฎหมายเก่าแก่ได้ระบุชื่อตำแหน่งช่างเขียน คือ หลวงเพชวะกัน เจ้ากรมช่างเขียนขวา และ หลวงพรมพิจิตร เจ้ากรมช่างเขียนซ้าย ซึ่งเป็นตำแหน่งที่มีการแต่งตั้งสืบทอดต่อมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๕

ช่างเขียนหรือจิตรกรท่านอื่นๆ ในครั้งรัชกาลที่ ๕ นั้นยังมีอีกมากมาย เช่น พระยาหัตถการบัญชา (ทัน) นายมั่น ช่างในสมเด็จเจ้าฟ้าอิศรพงศ์ พระพรหมประกาศิต (เจ้ากรมอ่อน) พระวรรณวาดวิจิตร (ทอง) หม่อมเจ้าระเบียบ ชุมสาย หม่อมเจ้าประวิช ชุมสาย นายตุ้ย กรมหมื่นสรรพศาสตรศุภกิจ พระอภิศาลจิตรกรรม หลวงเจนจิตรยง พระอภิศาลจิตรกรรม พระยาอนุศาสตรจิตรกร (จันทร) พระวิทยะบรรจง (จ่าง) หมื่นศิริรัช กรมหมื่นวรวัฒน์ พระล่อง ฯลฯ และกลุ่มที่สำคัญในสมัยรัชกาลที่ ๖ และ รัชกาลที่ ๗ คือ กลุ่มช่างเขียนที่เขียนซ่อมภาพที่พระอุโบสถวัดอรุณราชวราราม หลังจากที่ถูกเพลิงไหม้ มีหมื่นเทพนิมิตร (ทองอยู่) นายศุภร ช่างในกรมหลวงสรรพศาสตร์ หลวงพินิจสรรพการ (ช่างฝ่ายพระราชวังบวร) หลวงพิศณุกรรม (เล็ก) หลวงพรหมพิจิตร (เจียบ) หลวงนิมิตรเวศกรรม (เล็ก) ช่างฝ่ายพระราชวังบวรเดิม [๙๙] ฯลฯ

บรรดาช่างเขียนทั้งหลายเหล่านี้ แม้ว่าจะไม่พบหลักฐานกล่าวอ้างการเขียนพระบฏไว้ก็ตาม แต่เป็นช่างเขียนที่สำคัญในยุคที่พระบฏเป็นที่นิยม ดังนั้น จึงน่าจะเป็นผู้เขียนหรือมีส่วนสำคัญในการเขียนพระบฏไว้ด้วยเช่นกัน ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าสนใจและหาโอกาสค้นคว้าข้อมูลเหล่านี้เพิ่มเติมต่อไป

สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์
(ภาพจากหนังสือ ผลงาน ๖ ศตวรรษของช่างไทย)

---

[๙๗] โชติ กัลยาณมิตร. **ผลงาน ๖ ศตวรรษช่างไทย.** จัดพิมพ์โดยกรมมาธิการอนุรักษ์ศิลปสถาปัตยกรรม สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์, (กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดสหชัยการพิมพ์, ๒๕๒๐).

[๙๘] กฎหมายเก่าครั้งกรุงศรีอยุธยา ชำระใหม่ในสมัยรัชกาลที่ ๑ พ.ศ.๒๓๔๗ ดูรายละเอียดใน **พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑.** (กรุงเทพฯ : อมรการพิมพ์, ๒๕๑๖), หน้า ๗๐๐.

[๙๙] โชติ กัลยาณมิตร, **เรื่องเดิม.**

พระพุทธเจ้าและพระอัครสาวก

ในระยะเริ่มแรกของการเขียนภาพบนผืนผ้านั้น เป็นภาพพระพุทธเจ้าประทับยืนพระองค์เดียว ยกพระหัตถ์ขวา ต่อมา เขียนเป็นภาพพระพุทธเจ้าประทับยืนภายในซุ้ม ขนาบข้างด้วยพระอัครสาวกซ้าย-ขวา สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงวินิจฉัยว่าเป็นตอนที่พระองค์ทรงเดินออกจากเมืองเวสาลี ทรงหยุดและหันพระพักตร์ทอดพระเนตรเมืองเวสาลีเป็นครั้งสุดท้าย

พระอัครสาวก ๒ องค์ คือ พระโมคคัลลานะ พระอัครสาวกเบื้องซ้าย เป็นพระเอตทัคคะหรือผู้เป็นเลิศทางมีฤทธิ์ และพระสารีบุตร พระอัครสาวกเบื้องขวา เป็นพระเอตทัคคะ หรือ ผู้เป็นเลิศทางปัญญา

และเหนือซุ้มเรือนแก้วหรือเส้นกรอบสินเทาขึ้นไป ที่มุมซ้าย-ขวา มักเขียนภาพฤาษี นักสิทธิ์หรือเทวดาเหาะประนมมือถือดอกบัว

พระพุทธเจ้าและพระสาวก
(ยืมจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา)

พระพุทธประวัติ [๒๐]

คือ เรื่องราวของพระพุทธเจ้า ตั้งแต่ตอนประสูติจนกระทั่งถึงปรินิพพาน มีทั้งหมด ๒๙ ตอนด้วยกัน ที่นิยมเขียน ได้แก่

มหาภินิหมนปริวรรต หรือ ตอนเสด็จออกบรรพชา เจ้าชายสิทธัตถะเสด็จประพาสอุทยาน ทรงพบเทวทูตทั้ง ๔ คือ คนแก่ คนเจ็บ คนชรา และสมณะ ทรงตัดสินพระทัยเสด็จออกจากพระราชวัง ประทับบนหลังม้ากัณฐกะ มีนายฉันนะตามเสด็จ ทรงตัดพระเกศา พระพรหมอัญเชิญเครื่องบริขาร

พุทธบูชาปริวรรต ตอนทรงรับถาดข้าวมธุปายาสจากนางสุชาดา แล้วเสด็จไปประทับนั่งบริเวณริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ทรงลอยถาดอธิษฐาน ถาดทองลอยทวนกระแสน้ำขึ้นไป จากนั้นตกลงสู่วิมานพญากาฬนาคราช กระทบกับถาดทองของพระสัพพัญญูทั้ง ๓ ในอดีต เสด็จพระดำเนินไปสู่สถานโพธิ์พฤกษ์ มีขบวนพระพรหม พระอินทร์ เหล่าเทพยดา คนธรรพ์ พร้อมด้วยเครื่องสักการะ แวดล้อมด้วยเหล่านางฟ้าบริวาร แห่แหนไปส่ง ระหว่างทางทรงรับหญ้าคา ๘ กำจากโสถิยพราหมณ์

มารวิชัยปริวรรต ตอนมารผจญ พระยามารยกกองทัพมาล้อมโพธิมณฑล ทรงอ้างแม่ธรณีเป็นสักขีพยานในการทรงบำเพ็ญบุญสั่งสมทศบารมี ทรงเหยียดพระหัตถ์เบื้องขวาชี้พระดัชนียังพื้นดิน และด้วยพระโพธิสมภารอานุภาพอันยิ่งใหญ่ แม่ธรณีจึงปรากฏกายออกมาในรูปของหญิงสาว บิดน้ำในมวยผมหลั่งเป็นประจักษ์พยาน และน้ำที่ออกมานั้นท่วมพลมารไปจนหมดสิ้น พระยามารจึงยอมแพ้

อภิสัมโพธิปริวรรต ตอนตรัสรู้ เหล่าเทพมาชุมนุม

ธัมมจักกปริวรรต ตอนประทานปฐมเทศนาโปรดปัญจวัคคีย์ คือ พระอัญญาโกณฑัญญะ พระวัปปะ พระภัททิยะ พระมหานามะ และ พระอัสสชิ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน

ยมกปาฏิหาริยปริวรรต ตอน ทรงกระทำยมกปาฏิหาริย์ปราบเหล่าเดียรถีย์ เนรมิตพระองค์ในอากัปกิริยาท่าทางต่างๆ และแสดงอิทธิฤทธิ์ จนกระทั่งเหล่าเดียรถีย์ยอมแพ้

เทศนาปริวรรต ตอนเสด็จโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

เทโวโรหนปริวรรต ตอนเสด็จลงจากสวรรค์ดาวดึงส์ พระอินทร์เนรมิตบันไดทิพย์ทั้งสาม คือ บันไดแก้วตรงกลางเป็นทางเสด็จของพระพุทธเจ้า บันไดทองด้านขวาเป็นที่ลงของหมู่เทพยดา และบันไดเงินด้านซ้าย เป็นทางลงของพระพรหม บันไดทิพย์ทั้งสามทอดลงมาจากยอดเขาพระสิเนรุราชบนสวรรค์ดาวดึงส์ ลงสู่พื้นโลกที่เมืองสังกัสสนคร ในคราวเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ทรงเปิดโลกให้เทพ มนุษย์ และสัตว์เดียรฉาน สัตว์นรกทั้งปวงได้แลเห็นทั่วกันด้วย

---

[๒๐] *สรุปความจาก ปฐมสมโพธิกถา พระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. รัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช จัดพิมพ์ทูลเกล้าฯ ถวายสนองพระมหากรุณาธิคุณ ในมหามงคลเฉลิมพระเกียรติ พระบรมราชสมภพครบ ๒๐๐ ปี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว วันอังคาร ที่ ๓๑ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๐, (กรุงเทพฯ : บริษัท วิคตอรี่ เพาเวอร์พอยท์ จำกัด), พ.ศ. ๒๕๓๐.*

พระพุทธเจ้าเสด็จลงจากสวรรค์ดาวดึงส์
(ยืมจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร)

พระพุทธประวัติ ตอนถวายพระเพลิงพระบรมศพ
(ยืมจากวัดมหาธาตุ จังหวัดเพชรบุรี)

พระพุทธเจ้า ๕ พระองค์
(พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอศิลป์)

พระพุทธเจ้า ๕ พระองค์

เป็นภาพที่นิยมเขียนทั้งในพระบฏ และ ภาพเขียนบนฝาผนัง มักเขียนไว้ช่วงบน ประกอบด้วยพระอดีตพุทธ ๓ พระองค์ คือ พระพุทธกกุสันธะ พระพุทธโกนาคมน์ และ พระพุทธกัสสปะ พระพุทธเจ้าปัจจุบัน คือ องค์พระสมณโคดม และพระอนาคตพุทธเจ้า คือ พระศรีอาริยเมตไตรย

ในนิทานเรื่องพระยากาเผือก กล่าวถึงกำเนิดพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์ เกิดจากไข่กาเผือก ๕ ฟองที่พลัดกันไปมีไก่ นาค เต่า โค และ สิงห์ เก็บไปฟัก คือ

พระกกุสันธะ	เกิดจากไข่ที่ไก่นำไปฟัก
พระโกนาคมน์	เกิดจากไข่ที่นาคนำไปฟัก
พระกัสสปะ	เกิดจากไข่ที่เต่านำไปฟัก
พระสมณโคดม	เกิดจากไข่ที่โคนำไปฟัก
พระศรีอาริยเมตไตรย	เกิดจากไข่ที่สิงห์นำไปฟัก [๒๑]

[๒๑] *วรรณิภา ณ สงขลา, เรียบเรียง.* ***จิตรกรรมไทยประเพณี ชุดที่ ๐๐๑ เล่มที่ ๓ วรรณกรรม.*** *(กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๔), หน้า ๒๕*

พระมาลัย

เป็นภาพเล่าเรื่องในวรรณกรรมพุทธศาสนา คือ พระมาลัยคำหลวง วรรณกรรมที่สำคัญในสมัยอยุธยาตอนปลาย [๒๒๒] กล่าวสอนให้ประกอบกรรมดีจะได้ขึ้นสวรรค์ ผู้ประกอบกรรมชั่วต้องตกนรก ผ่านเรื่องราวเกี่ยวกับพระอรหันต์รูปหนึ่ง คือ พระมาลัย ซึ่งมีเนื้อเรื่องย่อดังนี้

"พระมาลัย เป็นพระเถระรูปหนึ่งอาศัยอยู่ ณ โรหชนบทในลังกา มีความเลื่อมใสคำสอนของพระพุทธเจ้า ปฏิบัติธรรม รักษาศีลสละกิเลสทั้งปวง จนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ต้องการที่จะไปโปรดสัตว์ในนรก และเทวดาบนสวรรค์

เมื่อได้ไปยังนรก สัตว์นรกได้ฝากให้พระมาลัยไปบอกพี่น้อง ให้ช่วยทำบุญ ทำทานอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลไปให้พวกตน บูชาพระรัตนตรัย เพื่อที่พวกตนจะได้พ้นทุกข์ และเมื่อกลับจากนรก พระมาลัยได้ไปบอกให้บรรดาญาติๆ ทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ อำนาจของกุศลบันดาลให้สัตว์นรกเหล่านั้นไปเกิดในสวรรค์ เมื่อพระมาลัยเข้าฌานเหาะไปยังสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ แลเห็นสัตว์นรกเหล่านั้น เสวยทิพย์สมบัติบนสวรรค์ ก็ได้กลับมาบอกญาติพี่น้อง คนทั้งหลายจึงพากันเลื่อมใสพระพุทธศาสนา ทำบุญอุทิศกุศลให้แก่บรรดาญาติมิตรมิได้ขาด

วันหนึ่ง พระมาลัยได้บิณฑบาตในหมู่บ้าน มีชายเข็ญใจนำดอกบัว ๘ ดอกมาถวายพร้อมกับอธิษฐานให้พ้นทุกข์ในภายภาคหน้า พระมาลัยรับดอกบัวและอนุโมทนา ให้พรตามที่ชายผู้นั้นขอ และนำดอกบัว ๘ ดอกนั้นไปบูชาพระธาตุจุฬามณีบนสวรรค์ พบพระอินทร์และพระศรีอาริยเมตไตรย

พระศรีอาริยเมตไตรย ได้ถามพระมาลัยถึงความเป็นอยู่ของมนุษย์ในปัจจุบัน ความหมั่นในการทำบุญทำทาน ถือศีล และการอธิษฐานหลังทำบุญ ซึ่งพระมาลัยตอบว่า มนุษย์ทำบุญอุทิศส่วนกุศลเพื่อหวังพ้นวัฏสังสาร และจะได้พบพระศรีอาริย์ๆ ได้บอกให้พระมาลัยกลับไปบอกมนุษย์บนโลกว่า หากต้องการพบพระองค์ ก็ให้บูชามหาชาติตลอดเวลา และให้จบภายในวันเดียว แต่ถ้าคนทำบาปมากขึ้นจะไม่ทันศาสนาของพระองค์ บาปนั้นได้แก่ การทำร้ายพระภิกษุ ทำให้พระภิกษุและพระภิกษุณีแตกกัน ทำลายวัดวาอาราม พระเจดีย์ พระวิหาร ต้นโพธิ์ รวมถึงผู้ตระหนี่ไม่ทำบุญ ในยุคศาสนาของพระศรีอาริย์นั้น โลกมนุษย์จะมีแต่ความสุข ความสงบ ไม่มีการเบียดเบียนกัน ฯลฯ เมื่อกล่าวกับพระมาลัยแล้ว พระศรีอาริย์ทรงนำดอกบัว ๘ ดอกนั้น ไปบูชาพระธาตุจุฬามณี และเสด็จกลับสวรรค์ชั้นดุสิต เมื่อกลับลงมายังโลกมนุษย์ พระมาลัยได้นำความมาเล่าเรื่องพระศรีอาริย์ให้ชาวโลกฟัง และเทศนาสั่งสอนให้กลัวบาป หมั่นทำบุญทำกุศลจะได้พบกับพระศรีอาริย์ ส่วนชายเข็ญใจนั้นเมื่อตายไปได้ไปเกิดเป็นเทพบุตรบนสวรรค์" [๒๒๓]

พระมาลัยในภาพเขียน เป็นพระสงฆ์ถือตาลปัตรใบลาน สะพายบาตร ห่มจีวรสีแดง มักอยู่ท่าเหาะหรือ กำลังนั่งกางแขนชี้นิ้วไปด้านใดด้านหนึ่ง หรือ กำลังนั่งสนทนาธรรมกับพระอินทร์ และพระศรีอาริย์ เป็นต้น

---

[๒๒๒] พิชิต อัคนิจ, **วรรณกรรมไทยสมัยกรุงสุโขทัย-กรุงศรีอยุธยา.** *(กรุงเทพฯ : โอ.เอส. พริ้นติ้งเฮ้าส์, ๒๕๓๖), หน้า ๓๓๓.*

[๒๒๓] **เรื่องเดียวกัน.** *๓๓๔-๓๓๗.*

พระมาลัย

(ยืมจากวัดมหาธาตุ จังหวัดเพชรบุรี)

พระมาลัยไปนมัสการพระเจดีย์จุฬามณีพบพระอินทร์ และพระศรีอาริย์

๘๐ x ๑๒๐ เซนติเมตร

(ยืมจากวัดมหาธาตุ จังหวัดเพชรบุรี)

ทศชาติชาดก

คือ เรื่องราวของพระพุทธเจ้าครั้งเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ในอดีต ทรงบำเพ็ญและสร้างพระบารมีเป็นกุศลอันยิ่งใหญ่ ๑๐ พระชาติสุดท้าย ก่อนที่จะเสวยพระชาติเป็นพระโคตมพุทธเจ้า พระชาติทั้ง ๑๐[๒๙] คือ

เตมิยชาดก ว่าด้วยทรงบำเพ็ญเนกขัมมบารมี (ความอดทน) พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเตมีย์ ทรงทำเป็นใบ้ หูหนวก เพื่อที่จะได้ไม่ต้องกระทำการลงโทษ พระราชบิดาเชื่อฟังคำยุยงของอำมาตย์ให้นำพระเตมีย์ไปฝัง แต่ได้ทรงแสดงอานุภาพ ไม่สามารถทำอันตรายพระองค์ได้ ทรงแสดงโอวาทโปรดพระชนกชนนี พร้อมทั้งเหล่าอำมาตย์ จากนั้นทรงออกบรรพชา

มหาชนกชาดก ว่าด้วยทรงบำเพ็ญวิริยบารมี พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระมหาชนก พระมารดาพาหลบหนีออกจากเมืองตั้งแต่ยังอยู่ในครรภ์ อาศัยอยู่กับพระฤาษีจนกระทั่งเติบใหญ่ ออกเดินทางค้าขายทางทะเล เรืออับปาง ทรงว่ายอยู่ในมหาสมุทรเป็นเวลานานถึง ๗ วัน จนกระทั่งนางมณีเมขลามาพบและช่วยเหลือออก ได้ขึ้นครองเมืองมิถิลา เกิดความเบื่อหน่ายในราชสมบัติ สละกิเลสออกบรรพชา

สุวรรณสามชาดก ว่าด้วยทรงบำเพ็ญเมตตาบารมี พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสุวรรณสามกุมาร เลี้ยงบิดามารดาซึ่งตาบอด ทรงมีเมตตากรุณาต่อสัตว์ทั้งปวง วันหนึ่ง พระเจ้าพาราณสี เสด็จประพาสป่าธิงธนูต้องสุวรรณสามถึงแก่สลบไป ภายหลังกลับฟื้นคืนขึ้นมาด้วยแรงอธิษฐานของบิดามารดา และแรงกตัญญูต่อบิดามารดา ทรงแสดงธรรมโอวาทถวายแด่พระเจ้าพาราณสี ให้ละเว้นจากทำความชั่วให้ทำแต่กุศล

เนมิราชชาดก ว่าด้วยทรงบำเพ็ญอธิษฐานบารมี พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าเนมิราช ทรงมั่นบำเพ็ญทานรักษาอุโบสถศีลทุกวัน พระอินทร์สั่งให้พระมาตุลีเทวบุตร ลงมารับให้ขึ้นไปสวรรค์ดาวดึงส์เพื่อเทศนาโปรดแก่เทพยดา พระมาตุลีเทพบุตรพาพระองค์เสด็จนรกขุมต่างๆ ก่อนที่จะขึ้นไปสวรรค์ หลังจากที่พระเนมิราชเทศนาให้แก่เหล่าเทพยดาฟังแล้ว ทรงกลับลงมายังโลกมนุษย์ ตรัสเล่าความเป็นไปของนรกและสวรรค์ให้ชาวเมืองฟัง ทรงสั่งสอนให้กระทำแต่ความดี ละเว้นความชั่ว หมั่นให้ทานจะได้ไม่ต้องตกนรก

มโหสถชาดก ว่าด้วยทรงบำเพ็ญปัญญาบารมี พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นมโหสถบัณฑิตอำมาตย์ผู้เรืองปัญญาในราชสำนักพระเจ้าวิเทหราช ทรงช่วยให้พระเจ้าวิเทหราชรอดพ้นจากภัยอันตรายต่างๆ เป็นผู้แก้ไขคดีความด้วยความยุติธรรมและถูกต้อง จนเป็นที่เคารพของบุคคลทั่วไป

ภูริทัตชาดก ว่าด้วยทรงบำเพ็ญศีลบารมี พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระยานาค ชื่อภูริทัต จำศีลรักษาอุโบสถอยู่ริมฝั่งแม่น้ำนานถึง ๑ ปี เพื่อประสงค์จะขึ้นสวรรค์ มีหมองูจับไปทรมานต่างๆ นานา ไม่ทรงถือโกรธเมื่อหลุดพ้นจากการทรมาน กลับสั่งสอนให้รักษาอุโบสถศีล

จันทกุมารชาดก ว่าด้วยทรงบำเพ็ญขันติบารมี พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นจันทกุมาร พระโอรสพระเจ้าสาวัตถี เป็นผู้พิพากษาแทนพราหมณ์ที่ไม่เป็นธรรม ซึ่งภายหลังพระราชบิดาทรงเชื่อฟังคำยุยงของพราหมณ์เจ้าเล่ห์ ให้ฆ่าพระองค์พร้อมพระราชมารดาและชาวเมือง เพื่อบูชายัญ มิได้ทรงทัดทานแต่อย่างใด พระอินทร์จึงต้องลงมาช่วยให้รอดพ้นจากความตาย

พรหมนารถชาดก ว่าด้วย ทรงบำเพ็ญอุเบกขาบารมี พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพราหมณ์ ชื่อนารถพราหมณ์ ทรงแสดงธรรมเทศนาพระเจ้ากรุงมิถิลา ให้ละมิจฉาทิฐิ แสดงทุกข์ในนรกและสุขบนสวรรค์ ให้ทรงตั้งมั่นอยู่ในธรรม จากนั้น จึงเสด็จกลับยังพรหมโลก

---

[๒๙] วรรณิภา ณ สงขลา, ***เรื่องเดิม***, หน้า ๖๔-๖๕

วิธูรบัณฑิตชาดก ว่าด้วย ทรงบำเพ็ญสัจจบารมี พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นวิธูรบัณฑิต เป็นผู้ถวายอรรถธรรมแด่พระเจ้าธนญชัยโกรพย์ราช เป็นที่ยกย่องสรรเสริญว่ามีปัญญาหาผู้ใดเสมอไม่ และสั่งสอนยักษ์ที่จะมาจับตน ให้ละเว้นชั่ว จนยักษ์ละความดุร้ายได้

เวสสันดรชาดก ว่าด้วย ทรงบำเพ็ญทานบารมี พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร ทรงมั่นอยู่ในการให้ทาน ถูกขับไล่ออกจากเมืองเนื่องจากถวายช้างคู่บ้านให้แก่พราหมณ์ชาวเมืองอื่น พระองค์และพระนางมัทรี พร้อมพระชาลีและพระกัณหาพระโอรส-ธิดา ออกเดินป่า บวชเป็นดาบสทั้ง ๔ พระองค์ ทรงยึดมั่นในการให้ทาน ประทานพระกัณหา พระชาลี ให้แก่ชูชก และพระนางมัทรีแก่พราหมณ์ซึ่งเป็นพระอินทร์แปลงลงมา ภายหลังได้กลับคืนเมืองตามเดิม

มหาชนกชาดก

(ยืมจากวัดมหาธาตุ จังหวัดเพชรบุรี)

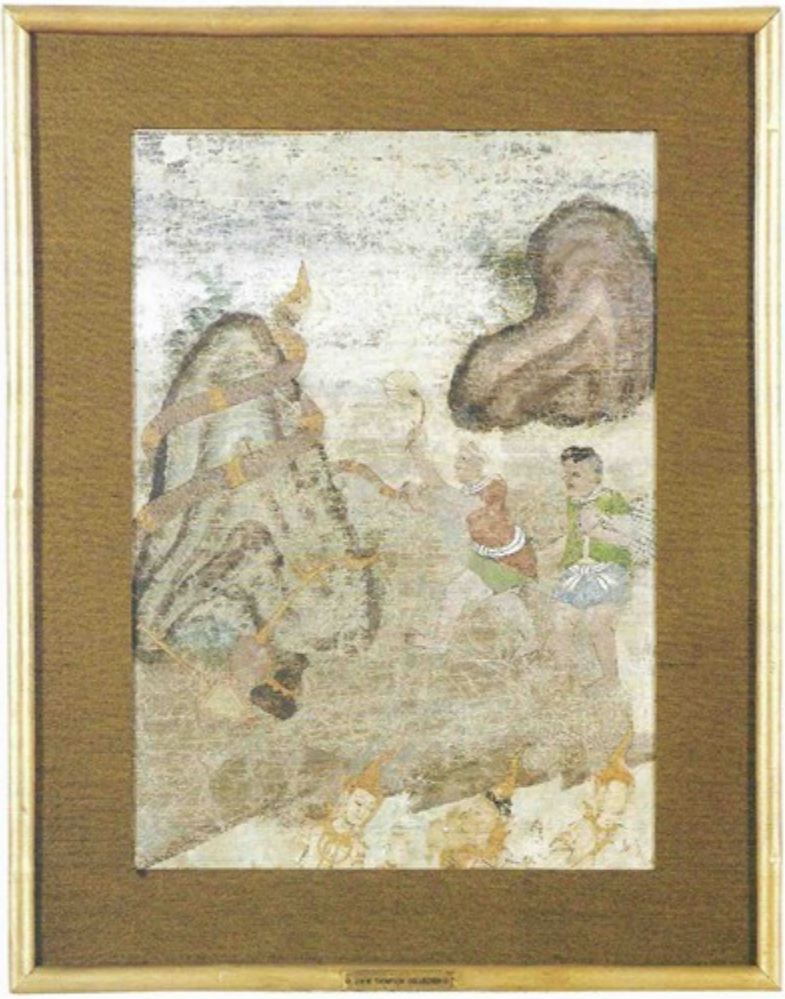

ภูริทัตตชาดก

๓๘.๕ x ๕๔๕ เซนติเมตร

(พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอศิลป)

เวสสันดรชาดก

เป็นเรื่องที่นิยมกันมากเพราะถือว่าเป็นพระชาติที่ยิ่งใหญ่ จึงเรียกว่า มหาชาติ [๙๕] เพราะเป็นพระชาติที่ทรงบำเพ็ญบารมีครบทั้ง ๑๐ ประการ คือ เนกขัม(ความอดทน) วิริยะ เมตตา อธิษฐาน ปัญญา ศีล ขันติ อุเบกขา สัจจะ และ ทาน

เนื้อเรื่องโดยย่อในเวสสันดรชาดก มีดังนี้

"พระเวสสันดร ทรงเป็นพระโอรสของพระเจ้าสญชัยและพระนางผุสดี แห่งแคว้นสีวี เมื่อมีพระชนม์ได้ ๑๔ พรรษา ทรงปรารถนาที่จะสละหู ตา จมูก ลิ้น กาย และใจแก่ผู้ที่ต้องการ ต่อมาเมื่อได้ครองราชสมบัติ ได้พระราชทานช้างปัจจัยนาเคนทร์ช้างคู่บ้านคู่เมืองให้แก่ชาวเมืองกลิงคราษฎร์ ทำให้ชาวเมืองสีวีไม่พอใจ ขอให้พระเจ้าสญชัยเนรเทศพระเวสสันดรออกจากเมือง และก่อนที่จะออกจากเมือง พระเวสสันดรทรงขอบริจาคทานครั้งใหญ่ เรียกว่า สัตตสดกมหาทาน คือ บริจาคช้าง ม้า รถ ทาสชาย ทาสหญิง โคนม และนางสนมอย่างละ ๑๐๐ หลังจากนั้นพร้อมด้วยพระนางมัทรี พระชาลี และ พระกัณหา เสด็จไปประทับอยู่ที่เขาวงกต มีนายพรานเจตบุตรชาวเมืองเจตราษฎร์คอยดูแลเฝ้าระวัง

ฝ่ายชูชก เป็นพราหมณ์ขอทานบ้านทุนวิฐ เมืองกลิงคราษฎร์ ยังไม่มีเมีย ได้เอาเงินทองที่ตนไปขอมาได้ เอาไปฝากพราหมณ์พี่น้องๆ เอาไปใช้หมด นางพราหมณีจึงยกลูกสาว นางอมิตดาให้เป็นเมีย นางอมิตดาเป็นเมียที่ดี ปรนนิบัติชูชกสามีอย่างดีด้วยความซื่อสัตย์ นางพราหมณีในละแวกบ้านใกล้ไปดูถูกเพราะถูกสามีพวกตนนำไปเปรียบเทียบกับนางอมิตดาเสมอ นางอมิตดาจึงไม่ยอมปรนนิบัติเฒ่าชูชกอีกต่อไป และให้ไปหาทาสเพื่อรับใช้ตน ชูชกจึงไปขอพระชาลีและพระกัณหาจากพระเวสสันดรฯ ทรงประทาน พระนางมัทรีทรงเสียพระทัยมาก แต่ภายหลังได้ร่วมอนุโมทนาในกุศลทานด้วย พระอินทร์จึงแปลงพระองค์มาทูลขอพระนางมัทรีไว้ เนื่องจากเกรงว่า พระเวสสันดรจะประทานให้กับผู้อื่นไปอีก

ชูชกพาสองกุมารเดินทางกลับกลิงคราษฎร์ เทวดาดลใจให้พลัดเข้าไปยังเมืองสีวี พระเจ้าสญชัยจำพระนัดดาได้ จึงไถ่ตัวสองกุมาร และให้พระชาลีนำขบวนออกไปรับพระเวสสันดรและพระนางมัทรีกลับกลับนครสีวี ทุกพระองค์เมื่อทรงพบกันอีกครั้ง ทรงสลบไป และ เมื่อทรงฟื้นแล้ว พระเวสสันดรกลับเข้าเมือง ครองราชสมบัติตามเดิม"

---

[๙๕] พิชิต อัคนิจ, **เรื่องเดิม**, หน้า ๘๖-๘๗

ภาพเวสสันดรชาดกนิยมเขียนลงบนผืนผ้าขนาดประมาณ ๕๐x ๕๐ เซนติเมตร แต่ละผืนเล่าเรื่องในแต่ละตอนๆ หรือเรียกว่า กัณฑ์ มีทั้งหมด ๑๓ ผืน บางทีรียกว่า ผ้าพระเวส ในแต่ละผืนแต่ละกัณฑ์ มีภาพที่นิยมดังนี้

กัณฑ์ที่ ๑ *ทศพร* พระเจ้าสัญชัย ทรงอภิเษกพระผุสดี

กัณฑ์ที่ ๒ *หิมพานต์* พระเวสสันดร ประทานช้างคู่บ้านคู่เมืองให้ชาวเมืองอื่น

กัณฑ์ที่ ๓ *ทานกัณฑ์* พระเวสสันดรทรงประทานรถม้า

กัณฑ์ที่ ๔ *วนประเวศ* พระเวสสันดร พระนางมัทรี พระชาลี และ พระกัณหา ทรงเดินป่าไปยังเขาวงกต

กัณฑ์ที่ ๕ *ชูชก* เป็นเรื่องของชูชก และนางอมิตตดาภรรยา

กัณฑ์ที่ ๖ *จุลพน* พรานเจตบุตรชี้ทางไปเขาวงกตแก่ชูชก

กัณฑ์ที่ ๗ *มหาพน* พระฤาษีบอกทางชูชก

กัณฑ์ที่ ๘ *กุมาร* พระเวสสันดรทรงเรียกสองกุมาร พระชาลีและพระกัณหาให้ขึ้นจากสระ ประทานสองกุมารแก่ชูชก

กัณฑ์ที่ ๙ *มัทรี* เทพยดาแปลงเป็นสัตว์ร้ายขวางทางพระนางมัทรี มิให้กลับไปยังอาศรมได้ทันการเมื่อทราบเรื่องทรงสลบไป

กัณฑ์ที่ ๑๐ *สักกบรรพ* พระอินทร์ทรงแปลงเป็นพราหมณ์ ทูลขอพระนางมัทรี

กัณฑ์ที่ ๑๑ *มหาราช* ชูชกพาสองกุมารเดินทางกลับ ระหว่างทางมีเทพธิดาคอยปกป้องเลี้ยงดูสองกุมารมิให้มีอันตราย จนถึงชูชกเดินหลงเข้าไปยังเมืองพระเจ้าสัญชัยๆ ทรงไถ่ค่าตัวสองกุมาร บ้างเล่าถึงตอนที่ชูชกกินอาหารไม่ประมาณตน ท้องแตกตาย

กัณฑ์ที่ ๑๒ *ฉกษัตริย์* กษัตริย์ทั้ง ๖ ทรงพบกัน ทรงกันแสงจนสิ้นวิสัญญี

กัณฑ์ที่ ๑๓ *นครกัณฑ์* ขบวนรับเสด็จพระเวสสันดรกลับคืนสู่นคร

กัณฑ์มัทรี

๕๑ x ๖๘.๕ เซนติเมตร

(พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอศิลป)

กัณฑ์มัทรี

๓๗.๕ x ๔๔ เซนติเมตร

(ยืมจากพิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน วัดเวียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี)

พระเจดีย์จุฬามณี

เป็นพระเจดีย์แก้วสีเขียว อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของนครดาวดึงส์ มีกำแพงทองล้อมรอบ ประดับธงปฏาก และธงชัย ชุมสายประดับแก้ว เงิน ทอง สีต่างๆ พระเจดีย์จุฬามณีเป็นที่บรรจุพระเกศา (เส้นผม) พระเวฏฐนพัสตร์ (ผ้าโพกศีรษะ) พระทักษิณทันตทาฒธาตุ (เขี้ยวซี่บนซ้ายขวา) และ พระรากขวัญเบื้องบน (กระดูกไหปลาร้าบน) ของพระพุทธเจ้า [๒๖]

พระอินทร์เป็นผู้สร้างพระธาตุจุฬามณีองค์นี้เพื่อให้เป็นที่สักการะของเหล่าเทพบนสวรรค์[๒๖๗] พระอินทร์จะเสด็จไปนมัสการพร้อมหมู่เทพยดาและนางฟ้าบริวาร นำข้าวตอก ดอกไม้ ธูปเทียน เครื่องหอม มาถวายต่อองค์พระเจดีย์อยู่เสมอ พระศรีอาริย์เมตไตรยจะเสด็จมาจากสวรรค์ชั้นดุสิต พร้อมบริวารแสนโกฏิในขบวนพยุหยาตราเครื่องสูง ดอกไม้ธูปเทียนแห่มานมัสการพระธาตุในวันขึ้น ๘ ค่ำ และ ๑๔ ค่ำ

พระเจดีย์จุฬามณี
(ยืมจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา)

---

[๒๖] *กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า.* ***เรื่องเดิม.*** *หน้า ๖๔, ๒๖๑.*

[๒๖๗] *พิชิต อัคนิจ.* ***เรื่องเดิม.*** *หน้า ๓๓๕.*

พระเจดีย์จุฬามณี

(ยืมจากวัดมหาธาตุ จังหวัดเพชรบุรี)

ภาพอสุภะ ๑๐

มักพบในจิตรกรรมสมัยรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมา เป็นภาพพระสงฆ์พิจารณาซากศพในสภาพต่างๆ ซึ่งมีอยู่ ๑๐ ประการ คือ

๑. อุทธุมาตกะ คือ ซากศพที่พุพองดังสูบลม
๒. วินีลกะ คือ ซากศพเขียวคล้ำ ช้ำเลือดช้ำหนอง
๓. วิปุพพกะ คือ ซากศพที่มีน้ำหนองไหลออกจากทวารทั้ง ๙
๔. วิจฉิททกะ คือ ซากศพที่อวัยวะขาดออกจากกันเป็น ๒ ท่อน
๕. วิกขายิตกะ คือ ซากศพที่มีสัตว์ เช่น สุนัข มากัดกิน
๖. วิกขิตตกะ คือ ซากศพที่อวัยวะต่างๆ เรี่ยรายกระจัดกระจายเป็นหลายท่อน
๗. หตวิกขิตตกะ คือ ซากศพที่ถูกสับฟันกระจัดกระจายไปที่ต่างๆ กัน
๘. โลหิตกะ คือ ซากศพที่มีเลือดไหลออกมาจากส่วนต่างๆ
๙. ปุฬุวกะ คือ ซากศพที่มีบรรดาหนอนมาชอนไช กัดกิน
๑๐. อัฏฐิกะ คือ ซากศพที่คงเหลือแต่กระดูก [๒๔]

เป็นมรณสติให้แก่พระสงฆ์และบุคคลทั้งหลาย ได้ประจักษ์ถึงความจริงของสังขารว่า ไม่เที่ยง มีเกิดมีดับสูญ แต่สิ่งที่คงอยู่ถาวรและตลอดไปก็คือ ความดี ฉะนั้น เมื่อยังมีชีวิตอยู่ ควรสร้างแต่ความดี

พระสงฆ์ปลงอสุภกรรม
(พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอศิลป)

[๒๔] *วรรณิภา ณ สงขลา,* ***เรื่องเดิม.*** *หน้า ๑๐๐-๑๑๑.*

พระบฏ
กับงานบุญประเพณีในท้องถิ่น

ประเพณีการแห่ผ้าขึ้นธาตุ จังหวัดนครศรีธรรมราช

ในตำนานพระบรมธาตุนครศรีธรรมราช ทำให้ทราบว่ามีการบูชาพระบรมธาตุด้วยผ้าพระบฏนั้นมีมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา และในสมัยรัชกาลที่ ๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ มีหลักฐานกล่าวว่า การแห่ผ้าพระบฏ มีขึ้นในวันขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๖ คือ วันวิสาขบูชา ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงมีพระราชประสงค์ให้พุทธศาสนิกชนจัดพิธีเนื่องในวันสำคัญทางพุทธศาสนาเพิ่มขึ้นอีกหนึ่งวัน คือ วันขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๓ คือวันมาฆบูชา ประเพณีการแห่ผ้าขึ้นธาตุในนครศรีธรรมราชราช จึงมี ๒ วันคือ วันวิสาขบูชา และ วันมาฆบูชา รวมถึงในวาระพิเศษเช่นในคราวที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ เสด็จประพาสแหลมมลายู เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘ ทรงแห่พระบฏนมัสการพระบรมธาตุนครศรีธรรมราชด้วยเช่นกัน [๘๙]

ลักษณะผ้าพระบฏเมืองนครศรีธรรมราช เป็นผ้าสีขาวผืนยาว ในระยะแรกๆ นิยมเขียนภาพพระพุทธเจ้า หรือพระพุทธรูปในพระอิริยาบถต่างๆ ตามแนวนอน ต่อมาจึงเขียนเล่าเรื่องพระพุทธประวัติ ตั้งแต่ตอนประสูติ ตรัสรู้ ปฐมเทศนา และปรินิพพาน มีการประดับตกแต่งด้วยแถบผ้าสีและลูกปัดสีต่างๆ เพื่อเพิ่มความสวยงามให้แก่พระบฏ และถ้าผ้าพระบฏนั้น มีความยาวไม่พอกับจำนวนผู้คนในขบวนแห่ ก็จะใช้วิธีผูกผ้าต่อด้วยผ้าขาวหรือผ้าสีแดง สีเหลือง ในปี พ.ศ. ๒๕๓๐ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้พระราชทานผ้าพระบฏให้แก่จังหวัดนครศรีธรรมราช ในประเพณีการแห่ผ้าขึ้นธาตุ วันมาฆบูชา เป็นผ้าสีขาวยาว ๓๐ เมตร เขียนด้วยสีน้ำและสีน้ำมันเล่าเรื่องพระพุทธประวัติในแนวนอน รวมทั้งสิ้น ๓๐ ภาพ [๙๐]

งานบุญเทศน์มหาชาติ

งานบุญเทศน์มหาชาติ เป็นประเพณีที่สำคัญในพุทธศาสนามาช้านาน ตั้งแต่ครั้งสมัยสุโขทัย [๙๑] เป็นวันที่พุทธศาสนิกชนไปทำบุญและนั่งฟังเทศน์มหาชาติ คือ พระเวสสันดรชาดก ในจบครบทั้ง ๑๓ กัณฑ์ และหากฟังจนจบได้ภายในวันเดียว ถือว่าได้อานิสงส์มาก การเทศน์มหาชาตินั้น บางครั้งเรียกว่า เทศน์คาถาพัน เพราะแต่เดิมแต่งด้วยคาถาภาษาบาลีจำนวนพันคาถา สำหรับฉบับภาษาไทยที่มีความเก่าแก่ที่สุด คือ มหาชาติคำหลวง ซึ่งแต่งขึ้นในสมัยพระเจ้าบรมไตรโลกนาถ เมื่อ พ.ศ. ๒๐๒๕ แต่คงเหลือตกทอดมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ เพียง ๖ กัณฑ์ คือ หิมพานต์ ทานกัณฑ์ จุลพน มัทรี สักกบรรพ และ ฉกษัตริย์

ในปี พ.ศ. ๒๓๕๘ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดฯ ให้แต่งเติมจนครบทั้ง ๑๓ กัณฑ์ [๙๒]

---

[๘๙] จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, ***พระราชหัตถเลขาเรื่องเสด็จประพาสแหลมมลายู เมื่อรัตนโกสินทรศก ๑๐๔, ๑๐๙, ๑๑๗, ฉบับที่ ๒.*** ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระศพสมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอเจ้าฟ้ามาลินีนพดารา สิริภาพรรณวดี กรมขุนศรีสัชนาลัยสุรกัญญา ณ พระเมรุท้องสนามหลวง พ.ศ. ๒๔๖๘, (พระนคร : โรงพิมพ์ไท, ๒๔๖๘), หน้า ๒๑๒

[๙๐] ฉัตรชัย ศุภระกาญจน์, "ผ้าพระบฏเมืองนคร", ***สารนครศรีธรรมราช.*** ปีที่ ๒๖, ฉบับที่ ๔ (เมษายน), ๒๕๓๙, หน้า ๓๙-๔๐.

[๙๑] ในจารึกสุโขทัยหลักที่ ๑๔ (จารึกวัดเขมา) พ.ศ. ๒๐๓๙ กล่าวว่า "...ลายปักผืนหนึ่ง คำตำลึงหนึ่ง อำแดงหอมซื้อไว้รอง มหาเวสสันดร อำแดงแสนบูชามหาเวสสันดร สำรับหนึ่งบาทหนึ่ง..." ดูรายละเอียดใน ธนิต อยู่โพธิ์, ***ตำนานเทศน์มหาชาติ.*** สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี พิมพ์แจกในงานทอดผ้าพระกฐินพระราชทาน ณ วัดมหรรณพาราม กรุงเทพฯ ๒๙ ตุลาคม ๒๕๒๔, หน้า ๕-๗

[๙๒] กรมศิลปากร, ***มหาชาติคำหลวง.*** พิมพ์ครั้งที่ ๖๖ (กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, ๒๕๑๖), คำนำหน้า ๓-๕.

งานบุญเทศน์มหาชาติ จะจัดขึ้นภายในอาคารที่มีขนาดกว้างขวางและโล่ง เช่น ศาลาการเปรียญ เพื่อรองรับพุทธศาสนิกชนที่มาเป็นจำนวนมาก มีการตกแต่งจำลองสภาพป่าบริเวณเขาวงกต ที่พำนักของพระเวสสันดร และประดับด้วยผ้าพระบฏหรือผ้าพระเวส ทั้ง ๑๓ ผืน ดังนั้น งานบุญเทศน์มหาชาติ จึงมีชื่อเรียกว่า งานบุญพระเวส หรือ งานบุญผะเหวด ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

งานบุญเทศน์มหาชาติ เป็นประเพณีที่สืบทอดมาจนปัจจุบัน ตามวัดบางแห่งยังคงรักษาระเบียบประเพณีไว้เป็นอย่างดี รวมถึงการเก็บรักษาผ้าพระเวสไว้เป็นสมบัติสำคัญของวัด บางท้องถิ่นมีการให้ยืมระหว่างวัดในละแวกเดียวกันด้วย เพื่อจะได้ทำให้งานเทศน์มหาชาติของวัดนั้นๆ ครบถ้วนและสมบูรณ์ [๓๓]

กัณฑ์สักบรรพ
๒๘ x ๕๑ เซนติเมตร
(ยืมจากวัดป่าลิไลยก์ ไชยา สุราษฎร์ธานี)

กัณฑ์ชูชก
๒๘ x ๕๒ เซนติเมตร
(ยืมจากวัดป่าลิไลยก์ ไชยา สุราษฎร์ธานี)

[๓๓] *สัมภาษณ์พระปลัดน้อม รองเจ้าอาวาสวัดป่าลิไลยก์ ตำบลเลม็ด อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี เมื่อวันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๕*

งานบุญผะเหวดในภาคอีสาน

คำว่า ผะเหวด เป็นการออกเสียงตามสำเนียงภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มาจากคำว่า พระเวส ในภาษากลาง งานบุญผะเหวด ก็คือ งานบุญพระเวสหรือเทศน์มหาชาติ นั่นเอง แต่ในภาคอีสานนั้น จะจัดขึ้นเป็นประจำในวันขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๔ ถือเป็นประเพณีที่ยิ่งใหญ่ของภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หนึ่งในฮีต ๑๒ เชื่อกันว่าหากได้ฟังเทศน์บุญผะเหวดครบทั้ง ๑๓ กัณฑ์จนจบภายในวันเดียว และจัดพิธีเครื่องบูชาได้ถูกต้อง อานิสงส์จะดลบันดาลให้ไปเกิดในศาสนาของพระศรีอารยิเมตไตรย

ผ้าผะเหวดในแถบตะวันออกเฉียงเหนือ มีทั้งที่เขียนบนผืนผ้าขนาดเล็ก และเล่าเรื่องให้จบในแต่ละกัณฑ์ และมีทั้งเขียนภาพต่อเนื่องกันไปตามแนวนอน ตั้งแต่กัณฑ์แรก คือ ทศพร จนจบกัณฑ์ที่ ๑๓ คือ นครกัณฑ์ ตัวอย่างเช่น ผ้าผะเหวด ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี มีความกว้าง ๙๐ เซนติเมตร และยาวถึง ๓,๔๒๐ เซนติเมตร

ผ้าพระเหวด
๙๐ x ๓,๔๒๐ เซนติเมตร
(ยืมจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี)

ตุงพระบฏล้านนา [๓๔]

ในคติทางภาคเหนือนิยมสร้างตุง หรือ ธง ประดับในงานเทศกาลและงานพิธีต่างๆ ทั้งงานมงคลและงานอวมงคล โดยมีวัตถุประสงค์และจุดมุ่งหมายหลายประการ คือ

- เพื่อเป็นพุทธบูชา สร้างกุศลให้ตนเอง และอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว และจะได้ขึ้นสวรรค์
- เพื่อเป็นการเฉลิมฉลองศาสนสถาน ศาสนวัตถุ หรือสิ่งของที่เป็นสาธารณประโยชน์
- เพื่อการสะเดาะเคราะห์ ขจัดภัยพิบัติต่างๆ ให้หมดไป โดยเฉพาะภัยที่เชื่อว่า เกิดจากภูติผีปีศาจ หรือบาปกรรมทั้งหลาย ด้วยการต่ออายุหรือสืบชะตา
- เพื่อใช้ในทางไสยศาสตร์ ทำเสน่ห์ บูชาผีสางเทวดา และเพื่อใช้ในพิธีกรรมและเทศกาลต่างๆ เช่น พิธีสวดพระพุทธมนต์ พิธีสืบชะตา การตั้งธรรมหลวง งายปอยหลวง ทอดกฐิน ประเพณีสงกรานต์ และ ประเพณีเกี่ยวกับคนตาย เป็นต้น

จากจุดมุ่งหมายหลายประการ ทำให้ ตุง มีรูปแบบที่หลากหลาย ทำด้วยวัสดุต่างๆ เช่น กระดาษ ผ้า ไม้ เหล็ก แผ่นเงิน แผ่นทอง ตะกั่ว ฯลฯ และมีชื่อเรียกแตกต่างกันไปดังนี้ เช่น

- เรียกชื่อตามวัสดุที่ใช้ทำ เช่น ตุงตอง (ตุงทอง) ตุงเงินตุงคำ ตุงเหล็ก ฯลฯตุงพระบฏ ทำจากผืนผ้าใหญ่ เขียนภาพเกี่ยวกับพระพุทธประวัติ ใช้ถวายทานเป็นพุทธบูชา ส่วนใหญ่นิยมใช้แขวนไว้หลังพระประธาน ในพื้นฐานความเชื่อของชาวล้านนา เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา สร้างกุศลให้ตนเอง และอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว และจะได้ขึ้นสวรรค์
- เรียกชื่อตามวิธีการทำ เช่น ตุงข้าวเปลือก ตุงข้าวสาร ตุงดิน ตุงทราย ตุงคำติง ตุงไชย ตุงเป้ง (ตุงประจำปีเกิด) ฯลฯ
- เรียกชื่อตามรูปร่าง เช่น ตุงช่อหรือตุงร้อยแปด ตุงช่อช้าง ตุงราว ตุงช่อนำทาน ตุงตะขาบ ตุงจระเข้ ตุงสิบสองราศี ตุงรูปคน ตุงสามหาง ตุงใย (ตุงใยแมงมุม) ฯลฯ

---

[๓๔] *ศิลปากร, กรม, เมืองเชียงแสน. จัดพิมพ์เนื่องในโรกาสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เชียงแสน จังหวัดเชียงราย, (กรุงเทพฯ : บริษัท กราฟิคฟอร์แมท (ไทยแลนด์) จำกัด), ๒๕๓๙, หน้า ๑๑๔-๑๑๕*

รายการพระบฏจัดแสดง

CATALOGUES

จารุณี อินเฉิดฉาย
ภัณฑารักษ์ ๗ว. ฝ่ายวิชาการ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอศิลป

ชื่อภาพ พระพุทธเจ้าประทับยืน ยกพระหัตถ์ขวา
ขนาด ๑๓๕ x ๓๘๘ เซนติเมตร
สมัย รัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๕
ที่มา รับมาจากหอสมุดแห่งชาติ ได้มาจากวัดโบสถ์ อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี
ปัจจุบัน พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอศิลป เลขทะเบียน ๖/๒๕๒๙

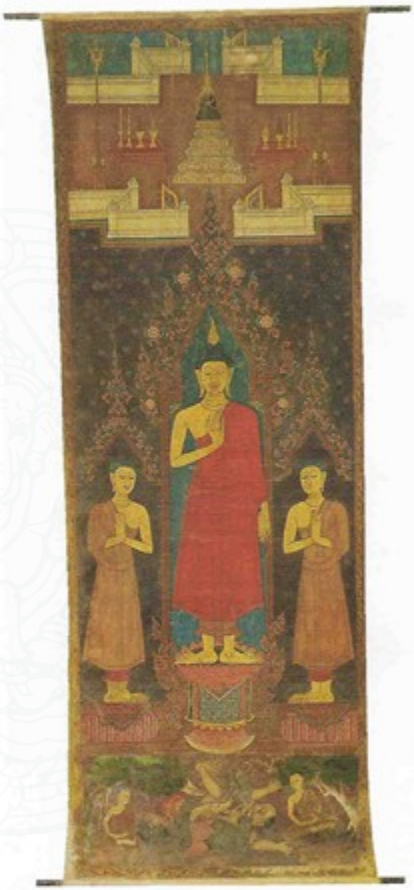

ชื่อภาพ พระพุทธเจ้าประทับยืนภายในซุ้มมี พระอัครสาวกซ้าย-ขวา ด้านบนเขียนภาพ พระจุฬามณีบนสวรรค์ดาวดึงส์ ด้านล่างเขียนภาพ พระสงฆ์ปลงอสุภกรรม
ขนาด ๑๐๓ x ๒๙๒ เซนติเมตร
สมัย รัตนโกสินทร์
ที่มา ไม่ทราบที่มา
ปัจจุบัน พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอศิลป

ชื่อภาพ พระพุทธเจ้าเสด็จโปรดพุทธมารดา บนสวรรค์ดาวดึงส์ ตอนบนเชิญนพระพุทธเจ้า ๕ องค์ คือ พระกกุสันธะ พระโกนาคมน์ พระกัสสปะ พระสมณโคดม และ พระศรีอาริย์

ขนาด ๗๖ x ๑๖๖ เซนติเมตร

สมัย รัตนโกสินทร์

ที่มา นายจิม ทอมป์สัน ได้มาจากเชียงใหม่ และมอบให้กรมศิลปากร

ปัจจุบัน พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอศิลป

ชื่อภาพ พระมาลัยไปนมัสการพระเจดีย์จุฬามณีบนสวรรค์ดาวดึงส์ พบพระอินทร์ และ พระศรีอาริย์

ขนาด ๙๒.๕ x ๒๑๕ เซนติเมตร

สมัย รัตนโกสินทร์

ที่มา สมปัติเดิมกองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

ปัจจุบัน พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอศิลป

ชื่อภาพ *พระพุทธเจ้าประทับยืนภายในซุ้มมี พระอัครสาวกซ้าย-ขวา ด้านบนเขียนฤาษีเหาะ ประนมมือถือดอกบัว ด้านล่างเขียนพระพุทธ ประวัติ ตอนมารผจญ*

ขนาด *๑๘๓ x ๒๖๙.๕ เซนติเมตร*

สมัย *รัตนโกสินทร์*

ที่มา *รับมาจากหอสมุดแห่งชาติ*

ปัจจุบัน *พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอศิลป์*

ชื่อภาพ *พระพุทธประวัติ ตอน เสด็จโปรดพุทธมารดา และเสด็จลงจากสวรรค์ดาวดึงส์*

ขนาด *๑๐๕.๕ x ๒๕๙ เซนติเมตร*

สมัย *รัตนโกสินทร์*

ที่มา *รับมาจากหอสมุดแห่งชาติ*

ปัจจุบัน *พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอศิลป์*

ชื่อภาพ พระพุทธประวัติตอนแสดงยมกปาฏิหาริย์
ปราบเดียรถีย์ ด้านล่างเขียนภาพพระสงฆ์
ปลงอสุภกรรม
ขนาด ๑๑๒ x ๒๗๙.๕ เซนติเมตร
สมัย รัตนโกสินทร์ ระบุ ปีที่เขียน จ.ศ. ๑๒๒๐
ที่มา รับมาจากหอสมุดแห่งชาติ
ปัจจุบัน พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอศิลป

ชื่อภาพ พระพุทธเจ้าประทับยืน
ด้านล่างเป็นภาพสามี - ภรรยากราบบูชา
ขนาด ๓๙ x ๒๓๗ เซนติเมตร
สมัย รัตนโกสินทร์
ที่มา รับมาจากหอสมุดแห่งชาติ
ปัจจุบัน พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอศิลป

ชื่อภาพ *พระพุทธเจ้าประทับยืน ภายในซุ้ม และพระอัครสาวกซ้าย - ขวา ตอนล่างเขียนพระพุทธประวัติ*
ขนาด *๙๑.๕ x ๒๙๘ เซนติเมตร*
สมัย *รัตนโกสินทร์*
ปัจจุบัน *พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา*

ชื่อภาพ *พระพุทธประวัติ ตอนเสด็จโปรดพุทธมารดา และตอนเสด็จลงจากสวรรค์ดาวดึงส์*
ขนาด *๓๘ x ๒๐๕ เซนติเมตร*
สมัย *รัตนโกสินทร์*
ที่มา *นายอาธร ศิริภัณคราภรณ์ ร้านเป็งเส็งมอบให้*
ปัจจุบัน *พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร*

ชื่อภาพ *ทศชาติชาดก มุมขวาล่างเขียนเรื่องมโนห์รา*
ขนาด *๑๐๗ x ๓๙๒ เซนติเมตร*
สมัย *รัตนโกสินทร์*
ที่มา *นายอาธร ศิริกัณคราภรณ์ มอบให้*
ปัจจุบัน *พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร*

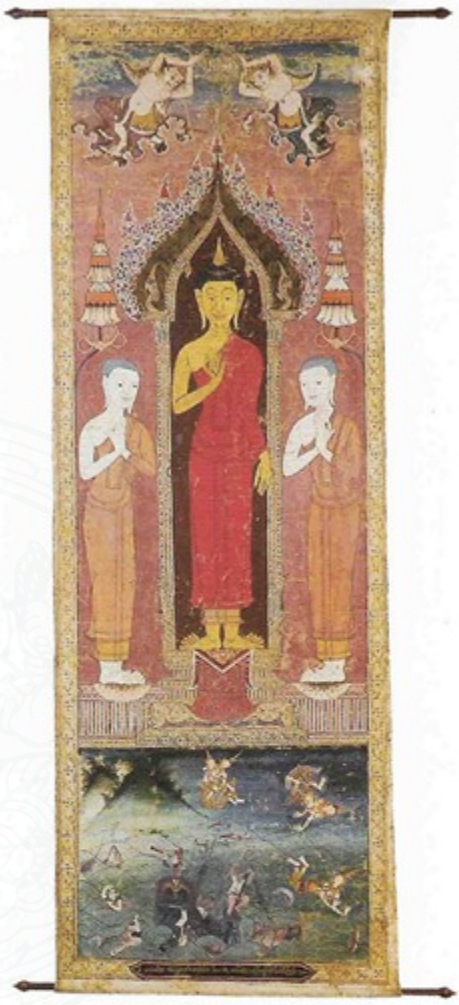

ชื่อภาพ *พระพุทธเจ้าและพระอัครสาวก*
ด้านล่างเขียนมหาชนกชาดก
ขนาด *๙๘ x ๒๗๐ เซนติเมตร*
สมัย *รัตนโกสินทร์*
ที่มา *เป็นของวัดมาแต่เดิม*
ปัจจุบัน *วัดมหาธาตุ จังหวัดเพชรบุรี*

ชื่อภาพ พระพุทธบาท ๔ รอย มีลายมงคล ๑๐๘ ประการ
ขนาด ๑๑๙ x ๒๗๔ เซนติเมตร
สมัย รัตนโกสินทร์
ที่มา เป็นของวัดมาแต่เดิม
ปัจจุบัน วัดมหาธาตุ จังหวัดเพชรบุรี

ชื่อภาพ พระมาลัย
ขนาด ๘๙ x ๒๗๒ เซนติเมตร
สมัย รัตนโกสินทร์
ที่มา เป็นของวัดมาแต่เดิม
ปัจจุบัน วัดมหาธาตุ จังหวัดเพชรบุรี

ชื่อภาพ เวสสันดรชาดก กัณฑ์จุลพน
ขนาด ๕๕ x ๘๐.๓ เซนติเมตร
สมัย รัตนโกสินทร์
ที่มา รับมอบจากวัดทองแห่งนิสยาราม จังหวัดลพบุรี เมื่อพ.ศ. ๒๕๑๔-๒๕๑๖
ปัจจุบัน พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์ เลขทะเบียน ล. ๙๙๗

ชื่อภาพ เวสสันดรชาดก กัณฑ์ทานกัณฑ์
ขนาด ๕๓.๗ x ๗๗.๕ เซนติเมตร
สมัย รัตนโกสินทร์
ที่มา รับมอบจากวัดทองแห่งนิสยาราม จังหวัดลพบุรี
ปัจจุบัน ยืมจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์ จังหวัดลพบุรี

ชื่อภาพ *เวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี*
ขนาด *๔๓ x ๖๙ เซนติเมตร*
สมัย *รัตนโกสินทร์*
ที่มา *รับมอบจากวัดทองแท่งนิสยาราม จังหวัดลพบุรี*
ปัจจุบัน *ยืมจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์ จังหวัดลพบุรี*

ชื่อภาพ *เวสสันดรชาดก กัณฑ์มหาราช*
ขนาด *๕๕ x ๗๙ เซนติเมตร*
สมัย *รัตนโกสินทร์*
ที่มา *รับมอบจากวัดทองแท่งนิสยาราม จังหวัดลพบุรี*
ปัจจุบัน *ยืมจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์ จังหวัดลพบุรี*

ชื่อภาพ เวสสันดรชาดก กัณฑ์ฉกษัตริย์
ขนาด ๕๐ x ๘๐ เซนติเมตร
สมัย รัตนโกสินทร์
ที่มา รับมอบจากวัดทองแท่งนิสยาราม จังหวัดลพบุรี
ปัจจุบัน ยืมจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์ จังหวัดลพบุรี

ชื่อภาพ เวสสันดรชาดก กัณฑ์วนประเวศ
ขนาด ๕๑ x ๕๖ เซนติเมตร
สมัย รัตนโกสินทร์
ที่มา รับมอบจากวัดจันทาราม ตำบลบัวชุม อำเภอชัยบาดาล จังหวัดลพบุรี
ปัจจุบัน ยืมจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์ จังหวัดลพบุรี

ชื่อภาพ *เวสสันดรชาดก กัณฑ์ชูชก*
ขนาด *๕๒ x ๕๙ เซนติเมตร*
สมัย *รัตนโกสินทร์*
ที่มา *รับมอบจากวัดจันทาราม ตำบลบัวชุม อำเภอชัยบาดาล จังหวัดลพบุรี*
ปัจจุบัน *ยืมจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์ จังหวัดลพบุรี*

ชื่อภาพ *เวสสันดรชาดก กัณฑ์กุมาร*
ขนาด *๕๒.๕ x ๕๔.๘ เซนติเมตร*
สมัย *รัตนโกสินทร์*
ที่มา *รับมอบจากวัดจันทาราม ตำบลบัวชุม อำเภอชัยบาดาล จังหวัดลพบุรี*
ปัจจุบัน *ยืมจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์ จังหวัดลพบุรี*

ชื่อภาพ เวสสันดรชาดก กัณฑ์ทศพร
ขนาด ๕๑.๕ x ๕๗ เซนติเมตร
สมัย รัตนโกสินทร์
ที่มา รับมอบจากวัดจันทาราม ตำบลบัวชุม อำเภอชัยบาดาล จังหวัดลพบุรี
ปัจจุบัน ยืมจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์ จังหวัดลพบุรี

ชื่อภาพ เวสสันดรชาดก กัณฑ์หิมพานต์
ขนาด ๔๘ x ๕๑.๕ เซนติเมตร
สมัย รัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๒๖๕
ที่มา สมบัติเดิมของวัด
ปัจจุบัน ยืมจากวัดป่าสิไลยก์ ตำบลเสม็ด ไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ชื่อภาพ เวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี
ขนาด ๔๘ x ๕๐ เซนติเมตร
สมัย รัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๒๖๕
ที่มา สมบัติเดิมของวัด
ปัจจุบัน ยืมจากวัดป่าลิไลยก์ ตำบลเสม็ด ไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ชื่อภาพ เวสสันดรชาดก กัณฑ์มหาราช
ขนาด ๔๘ x ๕๐.๕ เซนติเมตร
สมัย รัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๒๖๕
ที่มา สมบัติเดิมของวัด
ปัจจุบัน ยืมจากวัดป่าลิไลยก์ ตำบลเสม็ด ไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ชื่อภาพ เวสสันดรชาดก กัณฑ์ฉกษัตริย์
ขนาด ๔๗.๕ x ๕๒.๕ เซนติเมตร
สมัย รัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๒๖๕
ที่มา สมบัติเดิมของวัด
ปัจจุบัน ยืมจากวัดป่าลิไลยก์ ตำบลเสม็ด ไชยา
จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ชื่อภาพ เวสสันดรชาดก กัณฑ์หิมพานต์
ขนาด ๔๕ x ๔๖.๕ เซนติเมตร
สมัย รัตนโกสินทร์
ปัจจุบัน ยืมจากวัดเวียง ตำบลเสม็ด อำเภอไชยา
จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ชื่อภาพ เวสสันดรชาดก กัณฑ์ทานกัณฑ์
ขนาด ๔๑ x ๔๓ เซนติเมตร
สมัย รัตนโกสินทร์
ปัจจุบัน ยืมจากวัดเวียง ตำบลเสม็ด อำเภอไชยา
จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ชื่อภาพ เวสสันดรชาดก กัณฑ์มหาราช
ขนาด ๔๓ x ๔๖ เซนติเมตร
สมัย รัตนโกสินทร์
ที่มา สมบัติเดิมของวัด
ปัจจุบัน ยืมจากวัดเวียง ตำบลเสม็ด อำเภอไชยา
จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ชื่อภาพ เวสสันดรชาดก กัณฑ์ฉกษัตริย์
ขนาด ๓๔ x ๔๔.๕ เซนติเมตร
สมัย รัตนโกสินทร์
ที่มา สมบัติเดิมของวัด
ปัจจุบัน ยืมจากวัดเวียง ตำบลเสม็ด อำเภอไชยา
จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ชื่อภาพ *ผ้าผะเหวด*

ขนาด *๙๐ x ๓๔๒๐ เซนติเมตร*

ปัจจุบัน *ยืมจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ*
จังหวัดอุบลราชธานี

ชื่อภาพ ผ้าผะเหวด

ขนาด ๙๐ x ๓๔๒๐ เซนติเมตร

ปัจจุบัน ยืมจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
จังหวัดอุบลราชธานี

การอนุรักษ์พระบฏ

ขวัญจิต เลิศศิริ
นายช่างศิลปกรรม ๕ ส่วนวิทยาศาสตร์เพื่อการอนุรักษ์

สภาพการชำรุด

การทำพระบฏ ประกอบด้วยวัสดุหลายชนิด ทั้งที่เป็นอินทรียวัตถุ และอนินทรียวัตถุ ที่เป็นหลักๆ คือ ผ้าฝ้าย วัสดุรองรับภาพที่ได้จากเส้นใยธรรมชาติ ชั้นรองพื้นประกอบด้วย ดินสอพองและกาวเม็ดมะขาม หรือกาวหนังสัตว์ สีที่ใช้เขียนประกอบด้วยรงควัตถุที่ทำมาจากธรรมชาติ และที่ได้จากการสังเคราะห์ กาวที่ใช้เป็นตัวประสานส่วนใหญ่ สีฝุ่นจะผสมด้วยกาวกระถิน จากส่วนประกอบที่หลากหลายนี้เองทำให้พระบฏ เกิดปัญหาขึ้นจากหลายๆ ปัญหาพร้อมกัน จะแยกสาเหตุได้ ๒ หมวดใหญ่ๆ คือ สาเหตุจากภายใน และ สาเหตุจากภายนอก

สาเหตุจากภายใน หมายถึง กระบวนการชำรุดเสื่อมสภาพของศิลปวัตถุ ซึ่งเกิดจากตัวของศิลปวัตถุเอง เช่น วัตถุดิบที่นำมาใช้ หรือ สารเคมีบางชนิดที่ใช้ในขบวนการผลิต สีและกาวที่ใช้มีความเป็นกรด ซึ่งการชำรุดเสื่อมสภาพจะเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และชำรุดเร็วขึ้นเมื่อเกิดปฏิกิริยากับสิ่งแวดล้อมที่ไม่เหมาะสม

สาเหตุจากภายนอก หมายถึง กระบวนการชำรุดเสื่อมสภาพของศิลปวัตถุที่เกิดจากการกระทำของสิ่งแวดล้อมอันได้แก่ มนุษย์ อุณหภูมิ ความชื้น แสงสว่าง ฝุ่นละออง สัตว์ ก๊าซ จุลินทรีย์ ฯลฯ

๑. มนุษย์ ตัวการสำคัญที่ก่อให้เกิดความชำรุดเสียหายแก่พระบฏ อาจเกิดจากการขาดความระมัดระวังหรือความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ เช่น การหยิบจับโดยไม่ระวัง อาจก่อให้เกิดการฉีกขาด การเช็ด ถู ปัดฝุ่น โดยวิธีที่ไม่ถูกต้อง อาจทำให้เกิดคราบเปื้อน หรือการหลุดร่อนของสี การใช้วัสดุที่ไม่มีความปลอดภัยในการบรรจุหีบห่อ เช่น การใช้กระดาษหนังสือพิมพ์ห่อศิลปวัตถุ กรดจากหมึกและกระดาษ สร้างความเสียหายให้แก่พระบฏได้ การเข้ากรอบที่ผิดวิธีและใช้วัสดุที่ไม่มีคุณภาพ ก็สร้างความเสียหายให้แก่พระบฏได้เช่นกัน ที่พบบ่อยมากคือ การเข้ากรอบโดยการใช้ไม้อัด หรือ กระดาษอัดผนึกด้านหลังของภาพ ซึ่งวัสดุดังกล่าวมีคุณภาพต่ำ และสะสมความเป็นกรดไว้ได้ดี เมื่อนำมาผนึกปิดหลังภาพนานวันเข้า กรดก็จะเคลื่อนตัวมายังตัวภาพ อันเป็นผลให้ภาพเปลี่ยนสี และเกิดจุดสีน้ำตาลบนภาพผ้าและสีจะเกิดการกรอบ และเปราะง่ายขึ้น เกิดเชื้อราขึ้นบนภาพได้ง่าย เพราะวัสดุดังกล่าวอมความชื้นได้ดี สาเหตุสำคัญจากมนุษย์อีกประการหนึ่งในหลายๆ ข้อ คือ การพยายามที่จะทำการซ่อมแซมโดยปราศจากความรู้และความเข้าใจการใช้วัสดุต่างๆ ที่ก่อให้เกิดความเสียหายให้กับพระบฏอย่างถาวร การจัดเก็บและการนำภาพออกจัดแสดงที่ไม่ถูกต้อง อีกทั้งมนุษย์ ยังเป็นตัวการสำคัญที่ทำให้เกิดปัญหามลพิษของสิ่งแวดล้อม ก๊าซพิษ ฝุ่นละออง โรงงานอุตสาหกรรม ขยะ ปัญหาต่างๆเหล่านี้ มีผลต่อกระบวนการเกิดชำรุดเสียหายแก่ศิลปวัตถุด้วยทั้งสิ้น

๒.อุณหภูมิและความชื้น สภาพอุณหภูมิของประเทศไทยเหมาะสมอย่างยิ่งที่จะเอื้ออำนวยให้เกิดปัญหาการชำรุดเสื่อมสภาพของศิลปวัตถุที่มีความไวต่อสภาพแวดล้อม พระบฏประกอบด้วยวัสดุหลายๆ ชนิดที่เป็นอินทรียวัตถุ จึงพบปัญหานี้มาก เนื่องจากประเทศไทยมีอากาศร้อน ชื้น อุณหภูมิเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา มีผลทำให้ศิลปวัตถุประเภทจิตรกรรม เกิดการขยายตัวและหดตัวตลอดเวลา ในอุณหภูมิที่สูง ภาพจะสูญเสียความชื้นทำให้เกิดการเปราะและแตกหักได้ง่าย ในอุณหภูมิที่ต่ำและมีความชื้นสูง จะสร้างความเสียหายให้กับพระบฏอย่างมาก เพราะจะเป็นสาเหตุให้ภาพเกิดเชื้อราและแบคทีเรียต่างๆ จะเจริญเติบโตได้ดี รวมทั้งแมลงหลายชนิด จะชอบมาอาศัยอยู่และทำลายศิลปวัตถุได้อย่างมากในบริเวณที่มีความชื้นสูง หากบรรยากาศรอบๆมีความชื้นสูง ศิลปวัตถุประเภทจิตรกรรมที่ประกอบด้วยอินทรียวัตถุ จะเกิดการพองตัว ทำให้ชั้นรองพื้นและชั้นสีเกิดการหลุดร่อนออกจากผ้าที่ใช้เขียนภาพ

๓. แสงสว่างและความร้อน แสงไม่ว่าจะเป็นแสงจากดวงอาทิตย์ หรือแสงจากหลอดไฟ มีผลกับการชำรุดเสื่อมสภาพของจิตรกรรมทั้งสิ้น แต่แสงก็มีความจำเป็นในการจัดแสดง เพราะผู้ชมต้องการดูรายละเอียดของภาพให้ชัดเจน จิตรกรรมที่ถูกแสงนานๆ จะทำให้สีซีดจางไปจากเดิม สีและเนื้อวัตถุรองพื้น จะขาดความแข็งแรง กรอบ เปราะ เป็นความเสียหายที่ยากแก่การซ่อมแซมให้ดีดังเดิม ความเสียหายที่เกิดขึ้นจะมากน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับชนิดของแสง ปริมาณความเข้มของแสง ระยะเวลาที่ภาพที่ได้รับแสง ทิศทางของแสงที่ส่องตรงมายังภาพ

ในการจัดแสดง ควรใช้แสงไฟฟ้าแทนแสงจากดวงอาทิตย์ เนื่องจากในแสงอาทิตย์มีปริมาณความเข้มของรังสีอุลตร้าไวโอเลต ซึ่งเป็นรังสีที่ทำอันตรายแก่วัตถุมากที่สุด แสงที่เหมาะสมกับห้องจัดแสดง ควรเป็นแสงจากหลอดไฟฟ้าทังสเตน ซึ่งมีปริมาณรังสีอุลตร้าไวโอเลตน้อยที่สุด และควรติดตั้งให้ระยะห่างจากศิลปวัตถุ เนื่องจากต้องการลดปริมาณความร้อนจากหลอดไฟ เพราะความร้อนจะมีผลกับการเปลี่ยนแปลงบนวัตถุมาก ในห้องจัดแสดงควรติดตั้งระบบปิด-เปิดไฟอัตโนมัติ ควรปิดไฟเมื่อไม่มีผู้ชม

นอกจากแสงที่ใช้ในการจัดแสดงดังกล่าวแล้ว แสงอีกประเภทหนึ่งที่ควรระมัดระวัง คือ แสงจากการถ่ายภาพ แสงไฟกล้องจากแฟลช เป็นแสงที่ให้ความร้อน จิตรกรรมไม่ควรถูกถ่ายภาพบ่อยครั้ง และครั้งละนานๆ เพราะจะทำให้ภาพสีซีดจาง เกิดการแตกรานของสีได้

๔. แมลงและสัตว์อื่นๆ แมลงที่สร้างความเสียหายให้ภาพเขียน มีทั้งประเภทกัดกินทำลาย และมาอาศัยอยู่ สร้างความสกปรกเสียหาย ยิ่งบริเวณที่อับชื้น สกปรก แมลงจะแพร่พันธุ์อย่างรวดเร็ว แมลงที่พบได้บ่อยและสร้างปัญหาให้กับภาพเขียน คือ ปลวก แมลงสาบ แมลงสามง่าม มอด ฯลฯ โดยเฉพาะปลวก เป็นอันตรายมาก เนื่องจากกัดกินและทำลายอย่างรวดเร็ว การชำรุดที่เกิดจากปลวกเป็นการชำรุด ที่ยากต่อการซ่อมแซมให้ดีดังเดิมได้ และดินจากรังปลวก ก็สร้างคราบสกปรกทิ้งไว้บนภาพอีกด้วย สัตว์อื่นๆ ที่พบได้บ่อย คือ หนู นก ค้างคาว หนูมักจะกัดแทะผ้า ทำให้ขาดทะลุเป็นรูโหว่ รวมทั้งขับถ่ายของเสีย ทำให้เปรอะเปื้อน มีกลิ่นเหม็นและมูลจากนกและค้างคาวก็เป็นปัจจัยหนึ่งที่จะทำให้ภาพเสื่อมสภาพได้เร็วยิ่งขึ้น

๕. ก๊าซต่างๆ ในบรรยากาศ ก๊าซมีอยู่ทั่วไปในบรรยากาศ และมีบทบาทสำคัญที่ทำให้เกิดการชำรุดได้บนภาพเขียน เพราะก๊าซต่างๆ นี้ เมื่อทำปฏิกิริยากับน้ำ จะเป็นกรด ซึ่งกรดจะทำให้อินทรียวัตถุเปื่อย เปราะ ขาดความแข็งแรง และเสื่อมสภาพไปในที่สุด ก๊าซต่างๆ ที่ทำให้เกิดความเสียหายต่อวัตถุ เช่น ก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ ซัลเฟอร์ไดออกไซด์ ไนโตรเจนไดออกไซด์ ไฮโดรเจน ออกซิเจน โอโซน ก๊าซบางชนิดทำให้สีที่เขียนภาพ เกิดการเปลี่ยนสีหมองคล้ำ และเกิดคราบดำ เช่น ก๊าซซัลเฟอร์ไดออกไซด์ เมื่อทำปฏิกิริยากับน้ำ จะได้กรดกำมะถัน ทำให้ภาพเขียนที่เขียนด้วยสีขาวที่ทำมาจากออกไซด์ของตะกั่ว กลายเป็นสีหมองคล้ำ ต้องเช็ดออกโดยการใช้สารเคมี แต่ไม่สามารถแก้ปัญหาได้อย่างถาวร เมื่อเวลาผ่านไประยะหนึ่ง ก็จะเกิดปัญหาขึ้นอีก

๖. ฝุ่นละออง เป็นสาเหตุที่ทำให้ภาพเขียนเสื่อมสภาพได้ทั้งโดยตรงและโดยทางอ้อม คือ สร้างคราบสกปรกขึ้นบนภาพ และฝุ่นละออง ยังเป็นตัวนำพาความชื้น เชม่า เชื้อรา และแบคทีเรีย มายังภาพ ทำให้ภาพเกิดการเปลี่ยนแปลง ทำลายความแข็งแรงของเส้นใยผ้า และวัสดุรองพื้น ให้เกิดการชำรุดอย่างรวดเร็ว

การอนุรักษ์พระบฏ [๙๔] มีขั้นตอนการปฏิบัติดังนี้

๑. การบันทึกภาพก่อนทำการอนุรักษ์

๒. ลงทะเบียนประวัติ และบันทึกสภาพปัญหาการชำรุดของพระบฏ

๓. ตรวจสอบสภาพและวิเคราะห์สาเหตุของการชำรุดเสื่อมสภาพ

๔. ศึกษาวิธีการ คัดเลือกวัสดุ และเคมีภัณฑ์ที่เหมาะสม เพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น

* ข้อคำนึงในการคัดเลือกวัสดุที่เหมาะสม
  - วัสดุที่ใช้ไม่ควรแข็งเกินไป หรือเปราะเกินไป ทั้งในระยะสั้นและในอนาคต
  - วัสดุที่ใช้ไม่ควรดูดความชื้น (Hygroscope) หรือเพิ่มความชื้นขึ้นบนชิ้นงาน
  - วัสดุที่ใช้ไม่ควรเพิ่มน้ำหนักอย่างมากให้แก่ศิลปวัตถุ
  - วัสดุที่ใช้ไม่ควรเกิดการเปลี่ยนสีในอนาคต
  - วัสดุที่ใช้ไม่ควรเป็นเงาวาวบนศิลปวัตถุ
  - กาวที่ใช้ในการอนุรักษ์ ควรคัดเลือกที่มีคุณภาพ ไม่เกิดการเสื่อมสภาพก่อนหรือในระหว่าง ๕๐-๑๐๐ ปีในสภาพแวดล้อมปรกติ
  - วัสดุที่ใช้ไม่ควรมีความเป็นกรด-ด่างมากเกินไป และไม่เกิดปฏิกิริยาทางเคมี
  - วัสดุที่ใช้ไม่ควรมีพิษ (Toxicity) และเป็นอันตรายต่อศิลปวัตถุและผู้ปฏิบัติงาน
  - วัสดุที่ใช้ไม่ควรมีผลต่อขนาดของศิลปวัตถุ ไม่ว่าจะเพิ่มขึ้น หรือลดลงอย่างถาวร

๕. ดำเนินการอนุรักษ์ ตามสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น

๕.๑. ขั้นตอนการทำความสะอาด

- การทำความสะอาดแห้ง (Dry Clean) โดยการใช้แปรงขนอ่อนปัดฝุ่นออก โดยปัดจากกึ่งกลางออกด้านข้างทิศทางเดียวกัน อาจใช้ลูกยางเป่าลมช่วยไล่ฝุ่นละอองออกไป ในกรณีพระบฏชิ้นที่มีขนาดใหญ่และสภาพค่อนข้างดี สีไม่แตกราน ผ้าไม่เปื่อยหรือมีรอยฉีกขาด อาจใช้เครื่องดูดฝุ่นช่วยดูดฝุ่นออก ทั้งนี้ ต้องหุ้มปลายหัวดูดด้วยผ้าสาลูบางๆ เพื่อลดความแรงของหัวดูด ไม่ให้ทำอันตรายต่อภาพได้ ในระหว่างการดูดฝุ่น ปลายของที่ดูดฝุ่นควรวางบนกระดาษแข็งไร้กรด (Photo board) ที่เจาะช่องตรงกลางให้พอดีกับปลายดูดฝุ่น เพื่อไม่ให้เครื่องดูดฝุ่นดึงรั้งผ้าขึ้นไป ซึ่งหากสีไม่แข็งแรงพอ จะทำให้เกิดการแตกรานได้ ในการทำความสะอาดแห้ง ควรทำทั้ง ๒ ด้าน ยกเว้นในกรณีที่สภาพสีมีการแตกรานอยู่แล้ว ห้ามทำการปัดฝุ่นใดๆ ที่ด้านหน้า ให้ทำเฉพาะด้านหลังเท่านั้น ในการจับพลิกกลับด้านของภาพ ควรใช้กระดาษแข็งรองภาพ ประกบทั้งด้านหน้าและด้านหลัง ทำการพลิกกลับด้านอย่างระมัดระวัง เพราะภาพอาจฉีกขาดได้

---

[๙๔] เจ้าหน้าที่ส่วนวิทยาศาสตร์เพื่อการอนุรักษ์ ที่ปฏิบัติการอนุรักษ์พระบฏ เพื่อจัดแสดงนิทรรศการพิเศษในครั้งนี้ ประกอบด้วย

นางชวัญจิต เลิศศิริ	*นายช่างศิลปกรรม ๕ (ผู้ควบคุม)*
นายเสกสรรค์ ญาณพิทักษ์	*นักวิชาการช่างศิลป์*
นายสุรพล สุนทรกมลวัฒน์	*พนักงานซ่อมเอกสารและศิลปวัตถุ*
นางสมนึก จามรดิลก	*พนักงานซ่อมเอกสารและศิลปวัตถุ*
นางสาวน้ำค้าง หว่างเมือง	*พนักงานซ่อมเอกสารและศิลปวัตถุ*

✦ การทำความสะอาดเปียก (Wet clean) ในการทำความสะอาดเปียก คือ การเช็ด หรือซับ ทำความสะอาดคราบสกปรก และกำจัดรอยเปื้อนด้วยน้ำกลั่นหรือสารเคมีใดๆ ตามสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นแล้วแต่กรณี ในขั้นตอนนี้ ต้องใช้ความระมัดระวังอย่างมากเนื่องจากน้ำหรือสารเคมีใดๆ อาจทำอันตรายแก่ภาพได้ เนื่องจาก พระบฏส่วนใหญ่ เขียนด้วยสีฝุ่น ซึ่งมีความเปราะบางมาก และละลายได้ดีโดยน้ำ ในการซับสิ่งสกปรก เช่น ฝุ่น โดยทั่วไปจะใช้น้ำกลั่นผสมเอทธิลแอลกอฮอล์ อัตราส่วน ๑:๑ ใช้สำลีพันปลายชุบหมาดๆ นำมาซับบนภาพโดยการกลิ้งซับฝุ่นบนภาพอย่างเบามือ ห้ามทำการเช็ดแรงๆ หรือถูไปมา เปลี่ยนสำลีบ่อยๆ ในกรณีภาพที่ชั้นสีแตกราน ไม่แข็งแรง จะใช้วิธีซับผ่านกระดาษสาบางๆ หรือกระดาษซับ โดยวางกระดาษสาบนภาพ ใช้ฟองน้ำชุบน้ำกลั่นที่ผสมกับเอทธิลแอลกอฮอล์ ซับบนกระดาษซับ ฝุ่นละอองเล็กๆ และคราบสกปรกบนภาพจะติดออกมากับกระดาษซับ ในการใช้น้ำกลั่น ต้องผสมกับเอทธิลแอลกอฮอล์ทุกครั้ง เนื่องจากแอลกอฮอล์ จะช่วยให้น้ำระเหยออกจากภาพอย่างรวดเร็ว ไม่ให้ทิ้งความชื้นไว้ในภาพ

สำหรับคราบสกปรกอื่น เช่น เขม่า น้ำมัน หมึก สิ่งแปลกปลอมอื่นๆ ที่ต้องใช้สารเคมี ต้องทำการทดลองก่อนปฏิบัติการทุกครั้ง อาจลองใช้สารเคมีทดลองเช็ดในจุดเล็กๆ ของภาพ เช่น มุมใดมุมหนึ่งของภาพเล็กๆ ซับด้วยกระดาษซับ และสังเกตการเปลี่ยนแปลง ทั้งนี้ ต้องอาศัยทักษะและความชำนาญในการปฏิบัติการ ตัวอย่างสารเคมีที่ใช้ในการทำความสะอาดคราบสกปรก เช่น

คราบน้ำ	→	ใช้น้ำเท่านั้นในการทำความสะอาดคราบน้ำ
คราบเลือด	→	Hydrogen peroxide ผสม ammonium ๑:๑ และนำมาเจือจางในน้ำ ๕%
คราบกาวที่ทำจากสัตว์หรือกาวแป้ง	→	ใช้น้ำอุ่น
คราบกาวจากเทปกาว	→	Toluene/Hexane
คราบไขมันสัตว์หรือน้ำมัน	→	Toluene / Hexane/ Petrol white
คราบดิน โคลน	→	น้ำผสมแอมโมเนีย ๒%

ฯลฯ

๕.๒ ขั้นตอนการซ่อมแซมเสริมความมั่นคง

๕.๒.๑ *การผนึกชั้นสีที่ชำรุด* หลุดกะเทาะแตกรานกลับเข้าที่เดิม ทำได้โดยการใช้กาวเมทธิลเซลลูโลส (Methyl Cellulose) ซึ่งกาวดังกล่าว เป็นกาวสังเคราะห์ที่มีคุณภาพดี คุณสมบัติบางใส ไม่เปลี่ยนสี ไม่เกิดการหด-ขยายตัวเมื่อแห้ง มีแรงยึดเหนี่ยวประสานได้ดี ไม่เป็นอาหารของแมลงและจุลชีพ การใช้กาวเมทธิลเซลลูโลสในการผนึกชั้นสี จะใช้ละลายในน้ำอุ่น ความร้อนประมาณ ๕๐ องศาเซลเซียส คนผงกาวให้ละลาย อัตราส่วนกาว ๑ กรัมต่อน้ำอุ่น ๕๐๐ ml. โดยทากาวบนชั้นสี รอสักครู่พอหมาดๆ ใช้ลูกประคบผลึกสีลงเบาๆ โดยผ่านกระดาษสาอย่างบาง รองใต้ลูกประคบที่ใช้ผ้าฝ้ายดิบสีขาวหุ้มด้วยสำลีประคบสีให้แนบกลับที่เดิม ค่อยๆ ทำจากมุมใดมุมหนึ่งของภาพไล่ไปจนทั่วภาพให้สม่ำเสมอ และระมัดระวังเป็นพิเศษ

๕.๒.๒ *การซ่อมแซมบริเวณที่ฉีกขาด* โดยการเสริม และปะด้านหลังของภาพ ด้วยการใช้กระดาษสาปิดซ่อมบริเวณที่ขาดด้านหลัง เฉพาะจุดที่ขาด โดยใช้กาวเมทธิล เซลลูโลส (Methyl cellulose) ในการเตรียมกาว จะได้กาว ๕ กรัม ละลายในน้ำอุ่น ๒๕๐ ml. คนให้เนื้อกาวละลายเข้ากันกับน้ำอุ่นจนได้เนื้อกาวใส ฉีกกระดาษสาขนาดใหญ่กว่ารอยขาดประมาณ ๑ มิลลิเมตร ใช้พู่กันจุ่มกาวทาบนกระดาษสาในส่วนที่เกิน นำมาแปะซ่อมด้านหลังบริเวณที่ฉีกขาด

๕.๒.๓ *การซ่อมเสริมความมั่นคง* ในกรณีผ้ารองพื้นที่ใช้เขียนพระบฏที่มีความเปราะบางมากจะต้องเสริมความแข็งแรงทั้งภาพ โดยการทำการผนึกด้านหลังของภาพ (Backing full lining) ในการเสริมนี้ จะใช้กระดาษสาอย่างบาง การเลือกใช้กระดาษสาบางแทนการใช้ผ้า เนื่องจากกระดาษสา มีคุณสมบัติมีความยืดหยุ่น เส้นใยยาว มีการยืดเกาะได้ดี มีความบางกว่าผ้า ซึ่งจะไม่ดึงรั้งภาพ ในการผนึกภาพ ทำได้โดยวิธีการดังนี้

(๑.) ตัดกระดาษสาอย่างบาง (Japanese paper) ๒ แผ่น ขนาดใหญ่กว่าพระบฏด้านละประมาณ ๒ นิ้ว และตัดกระดาษสาอย่างหนา (สาเชียงใหม่) ๑ แผ่น ขนาดเดียวกัน

(๒.) สเปรย์น้ำลงบนกระดาษสาแผ่นที่ ๑ บนพื้นโต๊ะที่เรียบเสมอกัน ใช้แปรงขนอ่อนเกลี่ยให้กระดาษสาเรียบตึง ให้กระดาษหมาดๆ น้ำ

(๓.) คว่ำพระบฏลงบนกระดาษสาแผ่นที่ ๑ จัดภาพให้เรียบ ในกรณีที่ภาพมีความยับ ให้ใช้แปรงขนอ่อน ชุบน้ำหมาดๆ ทาบนด้านหลังของภาพ ให้บริเวณที่ยับย่น คลายตัวออก จนเรียบเสมอกันทั่วทั้งภาพ

(๔.) วางกระดาษสาอย่างหนาบนพื้นโต๊ะ ใช้น้ำสเปรย์ และใช้แปรงขนอ่อนเกลี่ยให้เรียบ วางกระดาษสาบางที่ตัดไว้อีกแผ่น ลงบนกระดาษสาหนา จากนั้นทากาวเมทธิลเซลลูโลส ลงบนกระดาษสาอย่างบาง

(๕.) ทากาวทั่วดีแล้ว ยกกระดาษสาขึ้นนำมาผนึกด้านหลังของพระบฏ ใช้แปรงกดให้เรียบ แล้วดึงกระดาษสาที่หนาออก ใช้แปรงขนอ่อน เกลี่ยกระดาษสาแผ่นบาง ให้แนบติดกับภาพ

(๖.) ทิ้งภาพๆไว้ให้แห้งบนโต๊ะ

(๗.) ดึงภาพออกจากโต๊ะอย่างระมัดระวัง และหงายภาพขึ้น ทำการเลาะกระดาษสาแผ่นแรกที่ปิดด้านหน้าออก ในขั้นตอนนี้ จะเห็นได้ว่า บนผิวหน้าของกระดาษสาแผ่นนี้ จะมีคราบสกปรกหรือฝุ่นที่หลงเหลือจากการเช็ดทำความสะอาด หลุดติดมาบนกระดาษสา เป็นการทำความสะอาดภาพอีกครั้งหนึ่ง กระดาษสาแผ่นบางนี้ดึงทิ้งไป

(๘.) จะได้ภาพที่ผนึกติดกับกระดาษสา ภาพจะเรียบมาก ในการผนึกกระดาษสานี้จะทำเพียงชั้นเดียว เพื่อไม่ให้ภาพแข็งกระด้าง มีความยืดหยุ่นพอดี จะเห็นว่า สีของภาพมีความสดใสขึ้นกว่าเดิมมาก และเทคนิคนี้จะช่วยให้สีที่แตกรานติดแน่นกับพื้นภาพมากขึ้น เป็นการผนึกสีกลับที่เดิมไปพร้อมกัน

(๙.) ตัดกระดาษส่วนเกินออก

(๑๐.) เย็บที่แขวน หรือเข้ากรอบภาพ ตามวิธีการอนุรักษ์ดังกล่าวไว้แล้ว

๕.๒.๔ *เย็บเสริมผ้าเพื่อช่วยพยุงน้ำหนัก* ในกรณีพระบฏที่มีขนาดใหญ่ และมีน้ำหนักมาก และสภาพของผ้าขาดความแข็งแรงจำเป็นต้องเย็บเสริมผ้าผืนใหญ่เข้าช่วยในการพยุงรับน้ำหนัก เพราะพระบฏส่วนใหญ่จัดแสดงในลักษณะใส่ไม้แขวนลงมา ในการใช้ผ้าที่จะเย็บนี้ จะต้องเลือกผ้าให้กลมกลืนกับภาพ ส่วนใหญ่จะใช้สีครีม ผ้าฝ้ายดิบไม่ฟอก หรือลินิน นำผ้ามาตัดตามขนาดที่ต้องการ ก่อนใช้ให้นำไปแช่น้ำ และซักหลายๆ น้ำ เพื่อล้างแป้งในผ้าออก ตากให้แห้ง จากนั้น นำไปรีดให้เรียบ และเย็บสอยด้วยด้ายสีที่กลมกลืนกัน หรือใช้เส้นใยของผ้าแก้วสีเดียวกัน ดึงออกมาเย็บแทนด้าย ซึ่งจะมีความกลมกลืนกันมาก ในการเย็บนี้ จะต้องใช้เจ้าหน้าที่ที่มีทักษะพอสมควร เพราะถ้าไม่มีทักษะ เวลาเย็บเสร็จแล้วนำภาพไปแขวน จะเกิดการดึงรั้งภาพ ทำให้ภาพยับย่นได้

๕.๒.๖ *การซ่อมแซมสีที่ชำรุด* ภาพที่ทำการอนุรักษ์แล้ว จะทำการซ่อมแซมสีน้อยมาก เพราะต้องการรักษาสภาพสีให้คงเดิมมากที่สุด หากจำเป็นต้องซ่อม จะซ่อมเพียงบริเวณส่วนที่เสริมกระดาษเข้าไปใหม่ โดยทำสีให้กลมกลืนกับทั้งภาพ จะไม่ทำการเติมสีในบริเวณที่เป็นของเดิมแต่อย่างใด สีที่ใช้จะเป็นสีน้ำวินเซอร์ แอนด์ นิวตัน ซึ่งเป็นสีคุณภาพดี ไม่เกิดการเปลี่ยนสี สามารถลบออกได้กรณีต้องการแก้ไขใหม่ในภายหลัง โดยไม่สร้างความเสียหายให้แก่ภาพ

๖. ทำการบันทึกภาพหลังการอนุรักษ์ เพื่อเป็นหลักฐานเปรียบเทียบ

๗. ทำรายงานปฏิบัติการอนุรักษ์

สภาพการชำรุดฉีกขาด อันเกิดจากแมลง
และการจัดแสดงที่ไม่เหมาะสม

การใช้ลวดเย็บ เย็บตรึงกับแผ่นไม้อัด ลวดเย็บเกิดสนิม สร้างความเสียหายกับผืนภาพ
และแผ่นไม้อัดก็เป็นวัสดุที่มีความเป็นกรดสูงทำให้ผ้าขาดเปื่อยยุ่ย

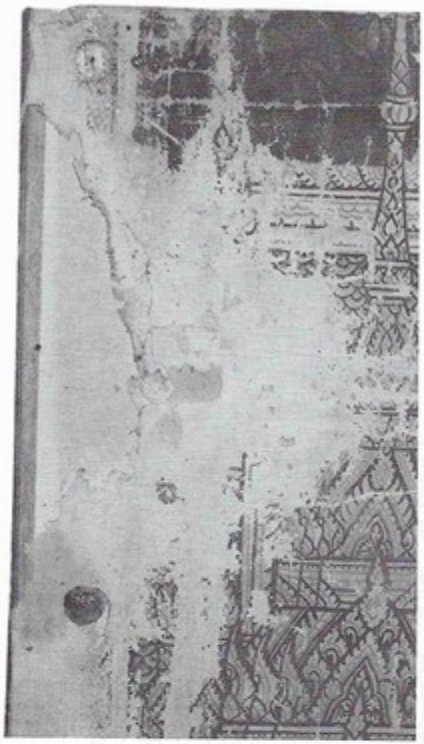

ลักษณะการตรึงภาพที่ผิดวิธี
ใช้ตะปูหัวแบนตอกบนผืนภาพ
เมื่อตะปูเกิดสนิมจะกัดกินผ้าขาดทะลุ

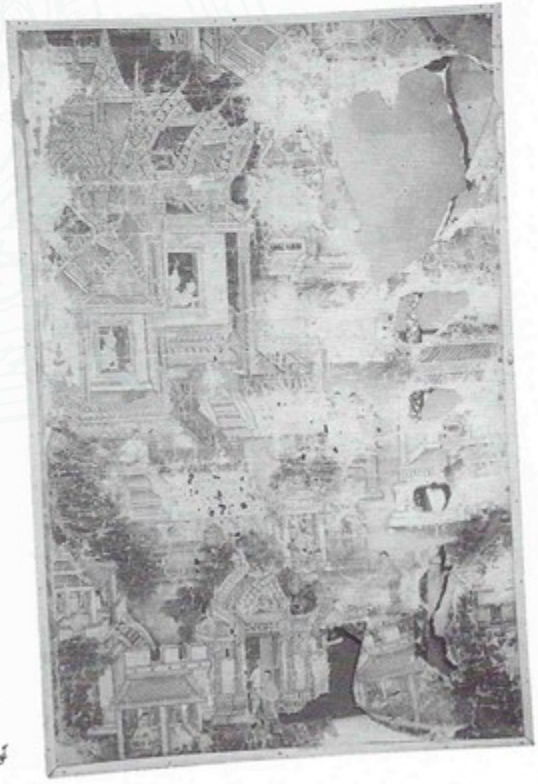

เปรียบเทียบสภาพก่อนการอนุรักษ์

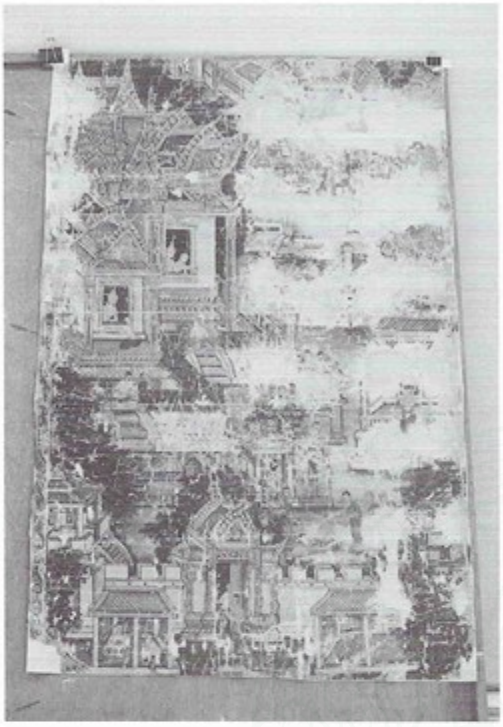

ภาพขณะทำการอนุรักษ์
หลังจากเสริมความแข็งแรงของภาพด้วยกระดาษสา

สภาพการชำรุดที่เกิดจากสี ซึ่งสีกลุ่มนี้ทำมาจากออกไซด์ของเหล็ก นานวันเข้าสนิมในเหล็กจะทำปฏิกิริยากับสิ่งแวดล้อม ทำให้เกิดกรดกัดผ้าจนทะลุและเกิดรอยไหม้สีน้ำตาล

การทำ Backing full lining เพื่อเสริมความแข็งแรงให้ภาพ

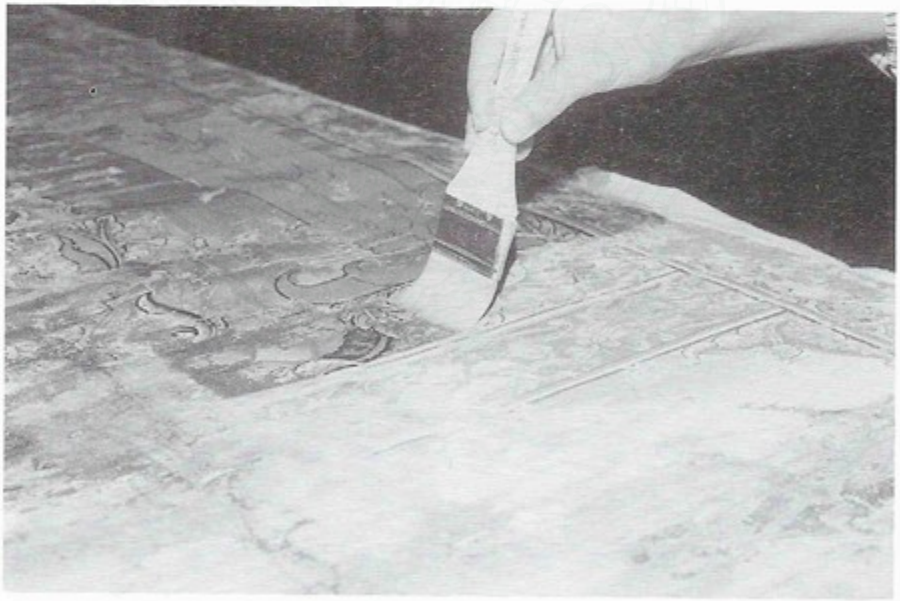

การผนึกสีกลับเข้าที่เดิม ในกรณีที่สีหลุดร่อนมาก

ลอกกระดาษสาที่ปิดด้านหน้าภาพ เมื่อทำ Backing full lining หลังจากกาวแห้งแล้ว
วิธีนี้กระดาษสาแผ่นที่ลอกออกจะดึงคราบสกปรกออกจากภาพโดยไม่ทำอันตรายกับชั้นสี

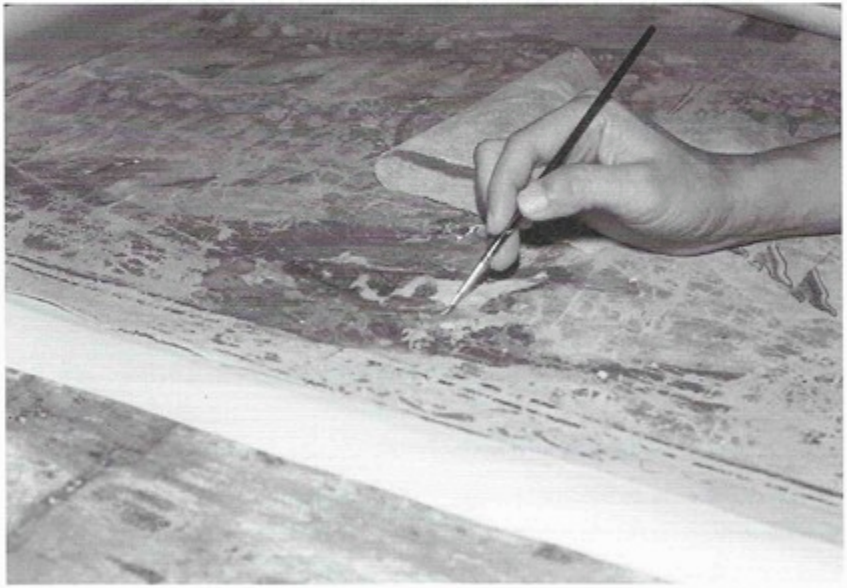

ยึดรอยขาดชั่วคราวด้วยกระดาษสาก่อนผนึกด้านหลัง Backing
หลังจากผนึกเสร็จจะแกะกระดาษแผ่นนี้ออกภายหลัง

เย็บเสริมด้วยผ้าสินินผืนใหม่ เพื่อช่วยพยุงรับน้ำหนักภาพด้านหลัง

การดูแลรักษาพระบฏ

การหยิบยกเคลื่อนย้าย

พระบฏ วัสดุที่รองรับภาพส่วนใหญ่เป็นผ้า เป็นกระดาษบ้างเล็กน้อย ซึ่งวัสดุดังกล่าวเมื่ออายุมากส่วนใหญ่จะเปราะ และขาดความแข็งแรง ง่ายต่อการที่จะฉีกขาดถ้าหากขาดความระมัดระวัง ในการหยิบยกเคลื่อนย้ายเป็นสาเหตุสำคัญที่พบได้บ่อยในการที่จะทำให้เกิดการชำรุด และเมื่อเกิดการชำรุด ก็ยากต่อการที่จะซ่อมแซมให้ดีดังเดิม ในการหยิบจับ จึงมีความสำคัญเป็นอย่างมากที่ควรให้ความตระหนัก

ข้อควรคำนึง

๑. วางแผนก่อนทำการเคลื่อนย้าย ว่าจะย้ายภาพจากที่ใดไปยังที่ใด ในสถานที่หรือนอกสถานที่

๒. จัดเตรียมสถานที่ที่จะเคลื่อนย้ายภาพไปไว้ให้พร้อม ว่าจะวางภาพหรือแขวนภาพ ณ จุดใด

๓. ในการยกภาพที่มีขนาดใหญ่ควรมีผู้ช่วยหลายคนให้สมดุลกับภาพ แต่ควรมีผู้สั่งการเพียงคนเดียว

๔. ผู้ที่ทำการเคลื่อนย้าย ควรมีจิตสำนึกในคุณค่า และตระหนักในคุณค่าของศิลปวัตถุ

๕. ห้ามเคลื่อนย้ายครั้งละหลายๆ ชิ้น

๖. ล้างมือให้สะอาด ก่อนหยิบจับพระบฏ เพื่อป้องกันไขมัน เหงื่อ และการเกิดคราบสกปรกบนภาพ

๗. ห้ามสูบบุหรี่ และห้ามนำอาหารและเครื่องดื่ม เข้ามาในบริเวณที่จะทำการเคลื่อนย้ายภาพ

๘. ไม่ควรแตะต้องภาพโดยตรง ในการเคลื่อนย้ายในสถานที่ การหยิบยกในลักษณะคลี่ภาพออกควรมีวัสดุรองรับภาพอีกชั้น เช่น ผ้าฝ้ายหรือแผ่นพลาสติก ที่มีขนาดใหญ่กว่าภาพ วางภาพบนผืนผ้าฝ้าย และหยิบยกโดยการยกผ้าฝ้ายแทนการยกพระบฏโดยตรง เพราะพระบฏส่วนใหญ่มีขนาดใหญ่และไม่แข็งแรง หากยกภาพโดยตรงอาจเกิดการฉีกขาดได้

๙. สำหรับการเคลื่อนย้ายไปนอกสถานที่ หากมีความจำเป็นต้องม้วนภาพ ควรม้วนในลักษณะที่มีแกนม้วนกระดาษ ห่อด้วยใยสังเคราะห์ที่นุ่มๆ และหุ้มด้วยกระดาษบางๆ หรือผ้าฝ้ายดิบ เป็นแกนหนุนรับภาพขณะม้วนภาพเพื่อลดการกดทับของภาพ ให้ภาพได้รับความกระทบกระเทือนน้อยที่สุด ป้องกันการแตกหักของสีและผ้ารองรับภาพ

๑๐. ภาพที่มีขนาดเล็กและไม่ได้ใส่กรอบ ควรมีกระดาษแข็งรองรับภาพก่อนการยกเคลื่อนย้าย เพื่อป้องกันการฉีกขาด หรือยับย่น

๑๑. วัสดุชนิดที่ใช้ห่อหุ้มและบรรจุหีบห่อ ควรเป็นวัสดุที่ตรวจสอบแล้วว่าปราศจากกรด และไม่มีสีที่จะทำให้เกิดรอยเปื้อนสกปรกแก่พระบฏ วัสดุที่ไม่ควรใช้ ได้แก่ กระดาษหนังสือพิมพ์ กระดาษสีต่างๆ ผ้าสีสด วัสดุที่ควรใช้ ได้แก่ ผ้าฝ้ายสีขาวที่ซักสะอาดแล้ว กระดาษสา กระดาษแก้วที่ปราศจากกรด ผ้าดิบไม่ฟอก กระดาษแข็งเมาท์รูป (Photo Board) เป็นต้น

๑๒. การเขียนหมายเลข หรือเครื่องหมายใดๆบนพระบฏ ควรใช้แถบผ้าเล็กๆ ขนาด ๑ x ๓ เซนติเมตร แล้วเย็บตรึงกับชายผ้าด้านล่าง โดยใช้เข็มและด้าย ไม่ควรเขียนโดยตรงลงบนภาพ หมึกหรือสีที่ใช้เขียนไม่ละลายน้ำ ไม่ควรใช้เทปกาวใดๆ ติดบนภาพ เพราะจะทำให้เกิดรอยเปื้อน จากคราบกาวที่จะติดแน่นบนภาพ และขจัดออกยาก

๑๓. หากวางภาพบนพื้นห้อง ควรมีวัสดุประเภทแผ่นพลาสติก หรือผ้ารองรับภาพ หากต้องวางนานๆ ควรเป็นแผ่นพลาสติก polytene sheet หรือ bubble pack เพื่อป้องกันความชื้นที่จะขึ้นมาพื้นมายังภาพเขียน

การจัดแสดงพระบฏ

๑. ภาพขนาดเล็ก หากมีการใส่กรอบปิดกระจก ควรทำการเมาท์กระดาษ เจาะเป็นช่อง window เพื่อป้องกันไม่ให้ภาพแนบติดกระจก เนื่องจากกาวหรือสี อาจติดกับกระจก สร้างความเสียหายให้แก่ภาพได้ กระดาษที่ใช้ ควรเป็นกระดาษแข็งไร้กรด (Photo board acid free) อาจหุ้มด้วยผ้าไหม หรือ ผ้าฝ้ายเพื่อความกลมกลืนสวยงาม ก่อนนำมาใช้ ควรซักผ้าให้สะอาดก่อน

๒. ในการปิดผนึกด้านหลังของภาพ ควรใช้กระดาษแข็ง (Photo board) ปิดด้านหลังแทนการใช้ไม้อัด แผ่นเรียบ หรือกระดาษอัด เนื่องจากวัสดุเหล่านี้มีความเป็นกรดสูง เมื่อนำมาปิดด้านหลังของภาพ นานวันเข้า กรดจะเคลื่อนตัวเข้ามาในเนื้อภาพ สร้างความเสียหายให้กับภาพอย่างมาก คือ จะเกิดจุดสีน้ำตาลขึ้นบนภาพ เส้นใยของผ้าและสีจะเปราะ และชำรุดได้เร็วขึ้น

๓. ในการแขวนพระบฏ ไม่ควรแขวนภาพติดกับผนังโดยตรง ควรมีวัสดุกั้นระหว่างผนังและภาพ อาจจะหนุนด้านหลังกรอบทั้ง ๔ ด้านก็ได้ ทั้งนี้เพื่อป้องกันความชื้นจากผนังผ่านมายังภาพ และการติดตั้งพระบฏ จะต้องมีวัสดุอุปกรณ์ที่แข็งแรงพอที่จะรับน้ำหนักของภาพได้ดี

๔. ในการจัดแสดงพระบฏ ควรต้องควบคุมแสงสว่างให้น้อยที่สุด ควรหลีกเลี่ยงการใช้ไฟส่องโดยตรงไปยังภาพ อาจใช้แผ่นกรองรังสีอุลตร้าไวโอเลต และให้แสงที่ตกกระทบพระบฏมีความเข้มของแสงน้อยที่สุด ควรระวังไม่ให้ภาพถูกแสงนานเกิดไป

๕. ห้องจัดแสดงพระบฏ ควรควบคุมความชื้นให้อยู่ระหว่าง ๕๐-๖๕ % และอุณหภูมิระหว่าง ๑๘-๒๕ องศาเซลเซียส

๖. ควรหมั่นตรวจดู และทำความสะอาดภาพ และบริเวณห้องจัดแสดง ให้สะอาดสม่ำเสมอ ไม่ควรนำอาหารเข้ามารับประทานในห้องจัดแสดง

การเก็บรักษาพระบฏในคลัง

๑. ไม่ควรเก็บพระบฏ ในห้องที่อับชื้นมาก เพราะจะทำให้เกิดปัญหาเนื่องจากจุลินทรีย์และแมลง

๒. การเก็บภาพ ควรทำแผงที่สามารถเลื่อนได้บนรางสำหรับแขวนภาพ เมื่อต้องการเก็บหรือต้องการดู ก็สามารถเลื่อนแผงออกมาดูได้ด้วยความสะดวกและเป็นระเบียบ

๓. ไม่ควรเก็บภาพในลักษณะวางซ้อนกัน หากมีความจำเป็น ต้องมีวัสดุป้องกันภาพในแต่ละชั้น

๔. ไม่ควรเก็บพระบฏในลักษณะม้วน เพราะจะทำให้ใยผ้าและสีแตกร้าวได้ ควรเก็บในลักษณะแขวนคลี่ออก และควรมีผ้าดิบสีขาวปิดคลุมด้านหน้า เพื่อป้องกันฝุ่นละออง

๕. ภาพขนาดเล็ก ควรเก็บในลักษณะแผ่ราบโดยใส่กล่องกระดาษที่มีฝาปิด ใช้กระดาษ (acid free paper) ห่อ หรือคั่นภาพไว้

๖. ในห้องเก็บพระบฏ หากไม่มีเครื่องควบคุมความชื้น ควรจะเป็นห้องที่อากาศถ่ายเทได้สะดวก และมีความปลอดภัย น้ำฝนไม่รั่ว และไม่ร้อนมากเกินไป

๗. หมั่นทำความสะอาดห้องคลังเก็บพระบฏอยู่เสมอ

๘. หมั่นตรวจสอบสภาพพระบฏอยู่เสมอ หากพบปัญหาใดๆ ที่เกิดขึ้นกับภาพ เช่น มีรา แมลง หรือหนูกัดกินภาพ ภาพฉีกขาดชำรุด ต้องรีบปรึกษานักอนุรักษ์ที่มีความรู้ และประสบการณ์ในการอนุรักษ์ภาพ ไม่ควรแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง เพราะอาจทำให้เกิดความเสียหายแก่พระบฏมากยิ่งขึ้น

คณะทำงาน

จัดแสดงนิทรรศการพิเศษเรื่อง "พระบฏ" เนื่องในวันอนุรักษ์มรดกไทย พุทธศักราช ๒๕๔๕ ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอศิลป

อำนวยการ	นายศักดิ์ชัย พจน์นันท์วาณิชย์	
	ผู้อำนวยการพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอศิลป	
วิชาการ	นางจารุณี อินเฉิดฉาย	
	นายสมพจน์ สุชาบูลย์	
ภาษาอังกฤษ	นางกชพร หัสดิน	
ทะเบียน	นางสาวยุพาพร แสงอยู่	
อนุรักษ์	นางชวัญจิต เลิศศิริ	นายเสกสรรค์ ญาณพิทักษ์
	นายสุรพล สุนทรกมลวัฒน์	นางสมนึก จามรดิลก
	นางสาวน้ำค้าง หว่างเปีย	นางสาวยุพาพร แสงอยู่
	นางสาวนมัย พรมวงศ์	นางเพียรจนา สิทธิพัฒนา
	นายพลสิน ฉ่ำสุขคติ	
เทคนิคและศิลปกรรม	นางกชพร หัสดิน	นายปัญญา สุวรรณนุพงษ์
	นายธนิตย์ เพียรมณีวงศ์	
ติดตั้งนิทรรศการ	นายปัญญา สุวรรณนุพงษ์	นายแม้น โกมุทพันธุ์
	นายจำรูญ สวนพลี	นายพลสิน ฉ่ำสุขคติ
	นายสิทธิบุญ วิสุทธิเสน	นายสมชาย เจกะโพธิ์
	นายธนิตย์ เพียรมณีวงศ์	
เผยแพร่ - ประชาสัมพันธ์	นางรักชนก โคจรานนท์	นายพงษ์ธร วงศ์เกียรติขจร
		นางสุกัญญา บันดาลสิน
ธุรการ - การเงิน	นางคมขำ จารุภานานนท์	นางอาพร เอี่ยมสินธุ์
	นางวรรณา คงเหลือสิน	นางลมัยพร เสืออินทร์
	นางสาวจันทนา เสตะกสิกร	นายกิตติพันท์ ยอดบ่อพลับ
รักษาความปลอดภัย	นายภาสกร ทัศนะพยัคฆ์	นายสุขแพน ธีรสมบูรณ์กิจ
	นายเดชา จันทนะผะลิน	นายสง่า ทองอยู่
	นางสาวนมัย พรมวงศ์	นางสาวอารมย์ สุขเทพ
	นายอัครพันธ์ รอดหิรัญ	นางละเอียด สังข์สุข

ให้ยืมพระบฏจัดแสดง

ท่านเจ้าอาวาสวัดมหาธาตุ จังหวัดเพชรบุรี (เจ้าคณะจังหวัด)
พระครูศรีปริยัติชยาภรณ์ ท่านเจ้าอาวาสวัดเวียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี (เจ้าคณะอำเภอ)
ท่านเจ้าอาวาสวัดป่าลิไลยก์ อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี
พระปลัดน้อม มาณิโต รองเจ้าอาวาสวัดป่าลิไลยก์ อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

สำรวจและข้อมูล

นายสมชาย ณ นครพนม	ผู้อำนวยการพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร
นางสาวพัชรี โกมลฐิติ	ผู้อำนวยการพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา
นางมานิตา เอื่อนขันธ์	ผู้อำนวยการพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์
นางสาวดวงกมล ยุทธเสรี	หัวหน้าพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี
นายทศพร ศรีสมาน	หัวหน้าพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ร้อยเอ็ด
นางสาววารีจันทร์ ศิริกิจ	หัวหน้าพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ไชยา
นายจำลอง นิลทจันทร์	สภาวัฒนธรรมอำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี
นางลักขณา จินดาวงษ์	ภัณฑารักษ์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ร้อยเอ็ด